

Oecumene in Europa en Oekraïne

Meld mij aan voor de Nieuwsbrief van Perspectief

Perspectief wordt uitgegeven door de
Katholieke Vereniging voor Oecumene
www.oecumene.nl

Inhoud

Redactioneel	1
Meer dan de andere wang: "naïeve" uitspraken van Jezus in de context van een barbaarse oorlog..... <i>Door Fyodor Raychynets</i>	3
Inleiding: Dom Hélder Câmara als inspiratie.....	3
Context in het meervoud.....	4
Conflict en verzoening in de Bergrede.....	5
De andere wang toekeren - en je vijanden liefhebben	8
De spiraal van geweld doorbreken.....	10
Slot.....	10
Bijbel en conflict..... <i>Door Hannah Nováková</i>	12
De menselijke waardigheid bewaren	19
Reactie op de lezing van Fyodor Raychynets <i>Door Klaas Spronk</i>	
'Uitdagingen' voor oecumene in Europa..... Rede die in verkorte vorm werd uitgesproken bij het symposium b.g.v. het afscheid van drs. Geert van Dartel als secretaris van de Katholieke Vereniging voor Oecumene, Oss 4 november 2022 <i>Door Marcel Sarot</i>	23

Gebed is de hartslag van de oecumene 39
Door Margriet Gosker

Inleiding 39
Onophoudelijk bidden om eenheid 43
1962-1982, het Tweede Vaticaans Concilie en daarna..... 47
1982-1993, van Lima tot Santiago de Compostela..... 49
1993-2000, Oecumenisch Directorium-Ut unum sint-JDDJ-Dominus Iesus 57
2001-2013, Charta Oecumenica en MOE 64
2013-2020, oecumenisch herdenken van 500 jaar Reformatie..... 69
2020-2022, de 11e Assemblee van de Wereldraad van Kerken in Karlsruhe 71
Conclusie 74

Personalia..... 76

Colofon 78

Redactioneel

In dit - door omstandigheden helaas vertraagde - nummer van *Perspectief* vindt u allereerst de schriftelijke versie van bij verschillende gelegenheden gehouden lezingen die op de ene of de andere manier voor het thema 'oecumene' relevant zijn. Allereerst de Dom Helder Câmbaralezing in contextuele bijbelinterpretatie, die de Oekraïense theo-

loog Fyodor Raychynets, verbonden aan het *Ukrainian Evangelical Theological Seminary* en pastor van een gemeente in Boetsja, op 3 november 2022 aan de Vrije Universiteit hield. Het thema was 'De Bijbel in de oorlog'. Hiermee speelde de lezing ook in op de religieuze kant van de oorlog. Kort daarvoor had president Poetin de 'desatanisatie' van Oekraïne aangekondigd. Daarmee werd het nog duidelijker dat de oorlog zowel militair als ook ideologisch, op een perverse manier zelfs 'spiritueel' gevoerd wordt. Oekraïense christenen grijpen daarbij terug op de Schrift en proberen zo inspiratie voor hun verzet te vinden, maar zonder net zo te worden als de agressor die zich immers ook op het Christendom beroept. Hoe dit in zijn werk gaat, valt in de tekst van de lezing te lezen.

Het perspectief van Raychynets daagt Nederlandse christenen en theologen uit om ook te worstelen met Jezus' woorden uit de Bergrede. Zijn voorbeeld laat zien dat het mogelijk is om deze woorden serieus te nemen en zo recht te doen aan de waardigheid van het Oekraïense volk en aan het verlangen om in alle mensen een naaste te vinden. Daarbij stelde Raychynets ook de vraag of Nederlandse kerken hun stem als naaste van

Oekraïne wel genoeg laten horen. Is er geen duidelijker geluid mogelijk dan er tot dusver klonk?

De Dom Hélder Câmara-lezing is een initiatief van het Centrum voor Contextuele Bijbelinterpretatie (PThU/VU) in samenwerking met Kerk in Actie en het Arminiusinstituut. Naast de hoofdlezing van Fyodor Raychynets verzorgden krijgsmachtspredikant dr. Hannah Novakova en bijbelwetenschapper prof. dr. Klaas Spronk reacties op de lezing. Ook deze reacties treft u in dit nummer aan.

Daags na de Dom Hélder Câmara-lezing aan de VU nam drs. Geert van Dartel na een dienstverband van bijna 30 jaar afscheid als secretaris van de Katholieke Vereniging voor Oecumene. Hij deed dit tijdens een studiemiddag die was gewijd aan 'Uitdagingen voor de oecumene in Europa.' Van de lezingen die tijdens deze studiemiddag werden gehouden publiceren wij hier de voor publicatie bewerkte lezing van Marcel Sarot. Omdat de andere bij die gelegenheid gehouden lezingen uiteindelijk niet beschikbaar kwamen voor publicatie in *Perspectief*, zijn wij verheugd dat wij hier een andere, thematisch verwante lezing mogen publiceren: de Nederlandse vertaling van een lezing die Margriet Gosker heeft gehouden aan de Pázmány Péter Catholic University in Hongarije. In het Engels is deze lezing verschenen als: Margriet Gosker, 'Prayer is at the heart of ecumenism. My ecumenical pilgrimage with as guide: I am a friend of all who serve the Lord', in: Mihály Kránitz (ed.), *Two Centuries of the search for Christian Unity in Hungary: Lectures on the aims of Christian Unity* [Ut Unum Series 1], Budapest 2023, 24-45.

Wij wensen U veel leesplezier!

Peter-Ben Smit en Marcel Sarot

Meer dan de andere wang: "naïeve" uitspraken van Jezus in de context van een barbaarse oorlog

Fyodor Raychynets

Inleiding: Dom Hélder Câmara als inspiratie

De uitnodiging voor de Dom Hélder Câmara-lezing kwam als een mooie verrassing in bijzonder donkere tijden. Maar wat de mensen van het Centrum voor Contextuele Bijbelinterpretatie waarschijnlijk niet wisten toen ze me uitnodigden, was dat Dom Hélder Câmara voor mij al langere tijd een belangrijke bron van inspiratie is. Hij werd me aangereikt door mijn geestelijk begeleider, een bisschop van de Kerk van Noorwegen.

Op deze manier verbindt de Braziliaanse rooms-katholieke aartsbisschop vandaag de dag Oekraïense baptisten met Noorse Lutheranen en de oecumenische groep bezoekers van de lezing vandaag.

Dom Hélder Câmara inspireert mij vanwege zijn trouw aan zowel de Bijbelse boodschap als de mensen waarvoor die bedoeld is, mensen in de marge. Als één van de bisschoppen die tijdens het Tweede Vaticaanse Concilie het 'pact van de catacomben' sloot, stond hij voor een kerk van en voor de armen, met bisschoppen die zich ten dienste daarvan stelden. Het leverde de aartsbisschop van Recife naast een leven in dienstbaarheid en eenvoud - hij gaf vrijwel al zijn privileges als hoogwaardigheidsbekleder op - ook veel kritiek op. Die wordt het beste samengevat in een veel geciteerde uitspraak van hem: 'Wanneer ik de armen voedsel geef, noemen ze me een heilige, maar wanneer ik vraag waarom de armen geen voedsel hebben, noemen ze me een communist.' Dat verwijt van communisme geeft ook aan dat Dom Hélder Câmara een gevaarlijke weg koos: zo'n beschuldiging kon makkelijk tot arrestatie of erger leiden in de jaren '60 en '70 van de 20ste eeuw die bepaald werden door de Koude Oorlog. Nu is het in Oekraïne meestal

ook geen compliment om communist genoemd te worden, maar dat maakt de vragen die Dom Hélder Câmara stelde, de combinatie van Bijbelse spiritualiteit en trouw aan mensen in de marge, alsook zijn inzet voor een dienende kerk, niet minder inspirerend. Het leidt ook, en daarmee ben ik bij het onderwerp van deze lezing, tot een manier van Bijbelinterpretatie die contextueel wil zijn zowel in de historische betekenis van het woord, met aandacht voor de oorspronkelijke context van de teksten, als ook in de contemporaine zin van het woord: met aandacht voor de situatie waarin teksten nu gelezen worden. De teksten zijn in dit geval teksten van Jezus' over geweld en vrede, de context van nu is die van de barbaarse oorlog in Oekraïne.

Context in het meervoud

Wie het begrip 'contextuele bijbelinterpretatie' hoort noemen, kan erop reageren met allerlei vragen. Zoals: is niet iedere interpretatie contextueel? Dat is natuurlijk zo, al zijn lang niet alle interpretaties zich daarvan bewust. Een andere vraag kan zijn: maar welke context dan? Die vraag legt bloot dat het inderdaad om meerdere contexten gaat die allemaal een rol spelen bij de interpretatie van een tekst. De belangrijkste onderverdeling van contexten is die tussen 'die van hen' en 'die van ons' - de context van, in het geval van uitspraken van Jezus, de vroegste volgelingen van Jezus in het Palestina van zijn tijd, en de context waarin wij ons nu bevinden. Natuurlijk valt dit verder te verfijnen. Je zou kunnen denken aan het onderscheid tussen de context van Jezus, die van de schrijvers van de Evangelies, de (literaire) context van hun teksten in de Bijbelse canons, en de diversiteit aan contexten van de lezers ervan (het maakte wat uit of je teksten als een vrije burger, en vrijgelatene of een slaafgemaakte hoorde, om maar wat te noemen), net zoals je aan een diversiteit van contexten nu kunt denken (sociaal, cultureel, religieus, et cetera). Waar het me echter vooral om gaat, is dat geen van de beide belangrijkste contexten, die van toen en nu, van 'hen' en 'ons', absoluut gemaakt mag worden. Dat leidt tot alle mogelijke misverstanden. Want in het ene geval, het negeren van de context van nu, zou je doen alsof we nu in het Palestina van de 1ste eeuw zouden leven, wat natuurlijk niet zo is. En in het andere geval zouden we doen alsof Jezus en de zijnen in de 21ste eeuw zouden leven, wat uiteraard evenmin het geval is. Als het om Bijbelteksten

en geweld gaat, zou er dan het volgende kunnen gebeuren. In het eerste geval zouden we doen alsof we nu de conflicten van Jezus' tijd zouden herbeleven. Positief hieraan is wel dat we inzicht zouden krijgen in het feit dat veel teksten in de Bijbel in de context van conflicten zijn ontstaan, negatief is echter dat we onze conflicten van nu verwarren met die van het verleden. In het tweede geval zouden we zonder meer teksten uit de Bijbel gebruiken om onze rol in een conflict van nu te rechtvaardigen, of we dat nu doen om actieve betrokkenheid een Bijbelse basis te geven of onze afzijdigheid. Het voordeel hiervan is dat we ons actief door de Bijbel laten inspireren, maar het nadeel is dat we doen alsof de Bijbelse teksten over onze conflicten gaan. In allebei de gevallen zou je zo de plank misslaan en zowel de teksten als onze context misverstaan. Het gaat er veel meer om, een gesprek op gang te brengen tussen de tekst in zijn historische context en ons in onze context - zo kun je op het spoor komen wat Bijbelse teksten ons wel - en ook niet - te zeggen zouden kunnen hebben. Of en hoe dit mogelijk is, zal ik nu verkennen aan de hand van uitspraken van Jezus in het Evangelie volgens Mattheüs.

Conflict en verzoening in de Bergrede

In de Bergrede van Jezus in het Evangelie volgens Mattheüs is een centraal gegeven de herinterpretatie van de Wet door Jezus. Hiermee plaatst hij zich nadrukkelijk *binnen* de Joodse traditie van zijn tijd, waarin de interpretatie van de Wet, of het nu door Farizeeën, Sadduceeën, Philo van Alexandrië, de schrijvers van de Dode Zeerollen, of nog weer anderen gebeurde, een belangrijke rol innam. Jezus sluit zich in zijn interpretatie van de Wet aan bij eerdere, belangrijke interpreten ervan: de profeten van Israël. In hun voetspoor richt hij zich op het interpreteren van de Wet vanuit de geest ervan, eerder dan vanuit de letter. Dit leidt in een opvallend deel van de Bergrede, de zogenaamde 'antithesen', een serie uitspraken van Jezus, waarin hij zijn eigen mening lijkt te stellen tegenover dat wat de Wet zegt, tot een boeiende en interessante situatie (zie de tekst in het kader). Er zijn verschillende opvattingen over wat Jezus hier doet mogelijk: plaatst Jezus zichzelf (of plaatst Mattheüs 'zijn' Jezus) tegenover de Wet? Dat zou mogelijk zijn en je krijgt dan de indruk dat Jezus zich tegen de Joodse traditie van zijn tijd afzet. Omdat Jezus zo nadrukkelijk in deze traditie thuishoort, is dit onwaarschijnlijk. Een andere

benadering is plausibeler: Jezus bevestigt de Wet van Mozes hier juist door door zijn aanscherpingen ervan de aandacht weer te richten op de geest van de Wet. Een voorbeeld hiervan is de behandeling van echtscheiding in vv. 31-32. In de Joodse traditie is er sprake van een eenzijdig echtscheidingsrecht: hij kan haar wel, zij hem niet wegsturen. Jezus wijst erop dat het punt van de Wet (in Deuteronomium 24:1-3) niet is dat mannen hun vrouwen zomaar weg kunnen sturen. Dit is alleen toegestaan vanwege specifieke redenen: overspel en ontucht. Als mannen hun vrouw om een andere reden wegsturen en opnieuw trouwen, begaan ze precies die zonde die aanleiding is om een echtgenote weg te sturen. De wet is er nu net om dit te vermijden! Daarom is het van belang om overspel ook 'tussen de oren' te vermijden, bijvoorbeeld door op de verkeerde manier naar vrouwen te kijken. Overigens laat precies deze passage ook zien hoe diep Jezus in de Joodse traditie verworteld is: bijna exact dezelfde discussie komt ook voor tussen de Rabbijnse scholen van Shammai en Hillel. Jezus biedt op deze manier een interpretatie van de geboden die hen tot de kern terugbrengt (de geest, niet de letter) en ze bovendien een nieuwe en contextuele toepassing geeft. Tegen deze achtergrond is een volgende vraag natuurlijk: hoe gaat dat in het geval van de vijfde en zesde antithese die situaties van conflict op het oog hebben en die in context van de Russische agressieoorlog tegen Oekraïne vragen oproepen: kan een Christen zichzelf wel verdedigen, of moet hij de andere wang toekeren?

De "Antithesen" uit de Bergrede

21 Jullie hebben gehoord dat destijds tegen het volk is gezegd: "Pleeg geen moord. Wie moordt, zal zich moeten verantwoorden voor het gerecht." 22 Dit zeg Ik daarover: ieder die in woede tegen zijn broeder of zuster tekeergaat, zal zich moeten verantwoorden voor het gerecht. Wie hen voor nietsnut uitmaakt, zal zich moeten verantwoorden voor het Sanhedrin. Wie "Dwaas!" zegt, zal voor het vuur van de Gehenna komen te staan. 23 Wanneer je dus je offergave naar het altaar brengt en je je daar herinnert dat je broeder of zuster jou iets verwijt, 24 laat je gave dan bij

het altaar achter; ga je eerst met die ander verzoenen en kom daarna je offer brengen. 25 Leg een geschil snel bij, terwijl je nog met je tegenstander onderweg bent, anders levert hij je uit aan de rechter, draagt de rechter je over aan de gerechtsdienaar en word je gevangengezet. 26 Ik verzeker je: dan kom je niet vrij voor je ook de laatste cent betaald hebt. 27 Jullie hebben gehoord dat gezegd werd: "Pleeg geen overspel." 28 Dit zeg Ik daarover: iedereen die naar een vrouw kijkt en haar begeert, heeft in zijn hart al overspel met haar gepleegd. 29 Als je rechteroog je ten val brengt, ruk het dan uit en werp het weg. Je kunt immers beter een van je lichaamsdelen verliezen dan dat heel je lichaam in de Gehenna geworpen wordt. 30 En als je rechterhand je ten val brengt, hak hem dan af en werp hem weg. Je kunt immers beter een van je lichaamsdelen verliezen dan dat je met je hele lichaam naar de Gehenna gaat. 31 Er werd gezegd: "Wie zijn vrouw verstoot, moet haar een scheidingsbrief meegeven." 32 Dit zeg Ik daarover: ieder die zijn vrouw verstoot om een andere reden dan ontucht, drijft haar tot overspel; en ook wie trouwt met een verstoten vrouw, pleegt overspel. 33 Jullie hebben ook gehoord dat destijds tegen het volk werd gezegd: "Leg geen valse eed af en houd je aan de eden die je voor de Heer gezworen hebt." 34 Dit zeg Ik daarover: zweer helemaal niet, noch bij de hemel, want dat is de troon van God, 35 noch bij de aarde, want dat is zijn voetenbank, noch bij Jeruzalem, want dat is de stad van de grote koning; 36 zweer evenmin bij je eigen hoofd, want je kunt nog niet één van je haren wit of zwart maken. 37 Laat jullie ja ja zijn, en jullie nee nee; wat je daaraan toevoegt komt voort uit het kwaad. 38 Jullie hebben gehoord dat gezegd werd: "Een oog voor een oog en een tand voor een tand." 39 Dit zeg Ik daarover: verzet je niet tegen wie kwaad doet, maar keer degene die je op de rechterwang slaat, ook de linkerwang toe. 40 Als iemand een proces tegen je wil voeren en je onderkleed van je wil afnemen, sta hem dan ook je bovenkleed af. 41 En als iemand je dwingt één mijl met hem mee te gaan, loop er dan twee met hem op. 42 Als iemand iets van je vraagt, geef het hem, en keer je niet af van wie geld van je wil lenen. 43 Jullie hebben gehoord dat gezegd werd: "Je moet je naaste liefhebben en je vijand haten." 44 Dit zeg Ik daar-

over: heb je vijanden lief en bid voor wie jullie vervolgen; 45 alleen dan zijn jullie werkelijk kinderen van je Vader in de hemel. Hij laat zijn zoon immers opgaan over goede en slechte mensen en laat het regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen. 46 Is het een verdienste als je liefhebt wie jou liefheeft? Doen de tollenaars niet net zo? 47 En als jullie alleen je broeders en zusters vriendelijk bejegenen, wat voor uitzonderlijks doe je dan? Doen de heidenen niet net zo? 48 Wees dus volmaakt, zoals jullie hemelse Vader volmaakt is. (NBV21)

De andere wang toekeren - en je vijanden liefhebben

Met het oog op de situatie in Oekraïne zijn de vijfde en zesde antithese van bijzonder belang. In de eerste hiervan roept Jezus op om in gevallen van mishandeling, strijd om eigendommen en gedwongen werk meer te geven dan gevraagd wordt; in het tweede geval roept Jezus op om de vijand lief te hebben - en niet slechts de mensen die jou liefhebben.

Het lijkt goed mogelijk om beide teksten te lezen in relatie tot twee wezenlijke thema's in de Wet van Mozes, namelijk gerechtigheid en liefde. Zulke begrippen zijn in de context van de Wet nooit abstract, maar altijd concreet en praktisch: ze hebben te maken met de omgang van mensen met elkaar (en van God met mensen). Dit past bij de voorbeelden die Jezus hier aanhaalt, het zijn namelijk allemaal scènes uit het dagelijkse leven: het was goed mogelijk dat iemand je sloeg, net zoals het mogelijk was om vanwege een schuld voor de rechter gedaagd te worden en je kleding te verliezen, en Romeinse soldaten - de teksten komen uit bezet gebied! - hadden in Palestina en elders het recht om mensen te dwingen hun mars een mijl lang te ondersteunen (door spullen te dragen, bijvoorbeeld).

Echter, hoe verhouden Jezus' instructies zich nu tot hun context? Dit ligt anders dan de letter van zijn uitspraken suggereert; net zoals bij de Wet gaat het hier om de geest ervan. En die heeft in het geval van de vijfde antithese alles te maken met het verdedigen

van de eigen waardigheid en het daarmee opkomen voor gerechtigheid. Publieke vernedering, een slag in het gezicht, wordt in dat geval beantwoord met het ontmaskeren van de dader: door deze uit te nodigen nog een klap uit te delen, bevrijd je jezelf uit de rol van slachtoffer en eis je een eigen rol en stem op. Je stelt het onrecht dat je gedaan wordt letterlijk aan de kaak. Hetzelfde geldt voor het ook ter beschikking stellen van je onderkleed, naast je bovenkleed. Stel je de situatie voor: iemand staat na een uitspraak van de rechter naakt in de rechtbank: 'zie je wat dit soort rechtspraak tot gevolg heeft?' Het is een roep om waardigheid en daarmee om echte gerechtigheid. Iets soortgelijks valt ook over de uitbuiting door het Romeinse leger te zeggen. De kern van deze antithese is daarmee niet makke geweldloosheid, maar het ontmaskeren van ongerechtigheid, het opkomen voor de eigen waardigheid en het opeisen van echte gerechtigheid.

De zesde antithese, waarin Jezus oproept tot het liefhebben van en bidden voor vijanden, kent ook zo'n verrassende kant. Maar eerst is het van belang om ook te benoemen dat Jezus' woorden ook aanleiding geven om te bedenken dat niet alleen vijanden naasten, geliefden, kunnen worden, maar dat ook het omgekeerde mogelijk is: de naaste van nu kan de vijand van morgen zijn. Deze pijnlijke ervaring hebben we in Oekraïne moeten maken, soms was het letterlijk de 'naaste', in de zin van buurman of buurvrouw, die een vijand bleek te zijn. Tegen de agressie van de Russische 'naaste' past, in het voetspoor van de vijfde antithese, het opkomen voor de eigen waardigheid en voor gerechtigheid. En daar past zelfverdediging bij - meer en betere wapens hebben we nog steeds nodig, daar ben ik, ook in deze lezing, heel eerlijk en direct over. Tegelijkertijd wijst de zesde antithese erop dat niet alleen in iedere naaste een potentiële vijand schuilt, maar dat in iedere vijand ook een potentiële naaste verscholen is. Deze uitspraken van Jezus wijzen op de wezenlijke menselijkheid van alle mensen die ook in een oorlogssituatie voor ogen gehouden moet worden; wie de menselijkheid van de ander ontkent, dreigt ook de eigen menselijkheid te verliezen. Want ook jijzelf bent, als vijand, een potentiële naaste voor degene die je nu als vijand bejegt, en dat gaat alleen als medemens. Deze houding is het die Jezus op het oog heeft wanneer hij het over het liefhebben van vijanden heeft. Deze liefde is allesbehalve naïef: hij vereist wel degelijk gerechtigheid en menselijke waardigheid, maar hij kijkt ook verder dan het conflict, omwille van de eigen menselijkheid en die van de vijand van nu.

Zelfverdediging als een vorm van het opkomen voor de eigen waardigheid en het eisen van gerechtigheid heeft daarmee een basis in deze uitspraken van Jezus, net zoals een verlangen naar vrede, als vorm van liefde, zolang deze gebaseerd is op gerechtigheid.

De spiraal van geweld doorbreken

Dit tussenkopje verrast misschien omdat ik net onderstreepte dat meer en betere wapens voor Oekraïne nodig zijn en blijven, ook maanden nadat ik deze lezing gaf. Toch zitten er in de antithesen van Jezus veel aanknopingspunten om een geweldsspiraal te doorbreken - en ze gaan steeds verder dan geweld lijdzaam ondergaan (en je dus voor altijd tot slachtoffer laten maken) of nog harder terugslaan dan je geslagen bent (en zo het geweld voortzetten).

Om bij de laatste gedachte aan te knopen: wat is er zo goed aan om iemand die jou vernederd heeft op diens beurt te vernederen - met een letterlijke of figuurlijke klap in het gezicht, bijvoorbeeld? Is het niet veel zinniger om op een creatieve manier een eerlijke en respectvolle behandeling op te eisen? Daar kan zelfverdediging voor nodig zijn, maar alleen als middel, nooit als doel. Op dezelfde manier kun je ook de omgang met de rechtbank opnieuw overdenken: onrechtvaardige rechtspraak beantwoorden met nog onrechtvaardiger rechtspraak werkt niet. Wat wel toekomst biedt, is het opkomen voor echt recht en echte gerechtigheid in de rechtsgang. Tenslotte is er ook nog de rol die je aanneemt in een onderdrukkend systeem: daarin meegaan lijkt bijna onvermijdelijk. Toch reikt Jezus iets aan dat hijzelf ook voorleefde: de mogelijkheid om je als een vrij persoon te gedragen in een systeem van ongerechtigheid, door vijanden lief te hebben bijvoorbeeld, en niet mee te gaan in hun haat, of door vrijwillig meer te doen dan van je geëist wordt, waardoor je weer zeggenschap over je eigen leven krijgt

Slot

In wat hierboven staat, heb ik laten zien hoe je op een historisch en contemporair contextueel verantwoorde wijze de uitspraken van Jezus over geweld en geweldloosheid in

de Bergrede kunt lezen. Daarbij bleek dat ze de geest van de Wet, met name als het om gerechtigheid en liefde, als hun kern hebben. Ze verzetten zich tegen onrecht, in het groot en in het klein, toen en nu - zoals Martin Luther King, Jr., zei: 'ongerechtigheid op één plek, is een bedreiging voor gerechtigheid overal.'¹ Dat leidt tot een recht op het opkomen voor de eigen waardigheid - ook door jezelf te verdedigen. Tegelijkertijd bieden ze een perspectief dat verder gaat dan het beantwoorden van geweld met geweld, onder meer door manieren aan te reiken om op creatieve manier gerechtigheid op te eisen, en, net zo belangrijk, een manier van kijken naar de vijand van vandaag, zelfs als die de naaste van gisteren was, als de mogelijke naaste van morgen, omwille van de menselijkheid van de ander en van jezelf.

¹ Martin Luther King, Letter from a Birmingham Jail.

Bijbel en conflict

Hannah Nováková

Geachte aanwezigen,

voor deze lezing ben ik gevraagd om een paar redenen:

- Omdat ik geboren en getogen ben achter het IJzeren gordijn, in het toenmalige Tsjechoslowakije en als zodanig niet alleen als theoloog maar ook als ervaringsdeskundige gezien kan worden - en vanuit die ervaring de situatie kan aanvoelen waarin Oekraïne zich bevindt.
- En omdat ik uiteindelijk als geestelijk verzorger met remonstrantse zending werkzaam ben binnen de Nederlandse krijgsmacht en met jonge mensen werk die getraind worden om - als het nodig is - te vechten en misschien zelfs te sterven in oorlog. Ik zeg met opzet dat ik met jonge mensen werk want het woord militair heeft iets abstracts en afstandelijks. Je zou bijna kunnen vergeten dat in het uniform een jonge man of vrouw verscholen zit.

Ik ga eerst iets over mijzelf en mijn vroegere context vertellen om vervolgens te focussen op het werkveld van de krijgsmacht.

Ik ben opgegroeid in een onzichtbare, ongrijpbare maar alomtegenwoordige sfeer van angst. Niet opvallen. Niet zelf nadenken. Alleen herhalen wat jou voorgezegd is... Overal hingen spandoeken met teksten zoals: 'Met de Sovjet-Unie tot in de eeuwigheid!'

Het was verwarrend om mij te verhouden tot de wereld waarin ik leefde. Al vroeg voelde

ik dat iets niet klopte, maar ik wist niet wat. Ik geloofde steeds minder wat als waarheid gepresenteerd werd, maar wist ook niet wat dan wel waar was. Mijn ouders probeerden mij te beschermen voor de ingewikkeldheid van de werkelijkheid, en maakten het daarmee nog ingewikkelder...

Pas toen ik 17 was, is christendom op mijn pad gekomen en ik had het geluk dat de vorm waarin het christendom naar mij toe kwam, een gezonde, bevrijdende vorm was. En als ik zou moeten samenvatten wat toen mijn geloofsbelijdenis werd en nog steeds is - dan zou ik het als volgt samenvatten:

Er is een liefdevolle dimensie die ons omvat. Als ik kies om te leven vanuit de kracht van deze liefdevolle dimensie die om mij heen, onder ons en ook in mij aanwezig is, dan hebben de machthebbers van deze wereld niet meer alle macht over mij. Het is een dimensie die het mij mogelijk maakt om te kiezen: mijn eigen angst, het onrecht of wat dan ook... hoeven niet het laatste woord te hebben over mij. Ik heb en houd een keus. En die keus mag geworteld zijn in deze dimensie van liefde.

De bijbel, en daarin vooral het Nieuwe Testament, heb ik toen gelezen in de maatschappelijke en politieke context van mijn tijd. En tot mijn verbazing spraken die oude woorden direct tot mij. Ik voelde me er persoonlijk door aangesproken en gesterkt: "Wie mij volgt maar niet breekt met zijn vader en moeder en vrouw en kinderen en broers en zusters, ja zelfs met zijn eigen leven, kan niet mijn leerling zijn..." (Lc 14; 26) Veel woorden van Jezus die binnen een andere context als dreigend of dwingend overkomen, heb ik onmiskenbaar als bekrachtigend en bevrijdend ervaren.

De studie theologie kwam pas iets later en bracht de nodige nuances in, en voegde de noodzakelijke ingewikkeldheden toe. Maar deze bevrijdende grondtoon van geloof droeg en draagt mij nog steeds door alles heen, wat ik tot nu toe in mijn privé en in mijn professionele leven heb gedaan en meegemaakt.

Bevrijding - door mijn leven heen krijgt dat woord steeds weer een nieuw perspectief en inzicht toegevoegd.

- Toen, in het totalitaire regime van Tsjechoslowakije, was bevrijding in eerste instantie een innerlijke beweging voor mij die mij ruimte gaf. Ik kon vrijer worden van angst - van de geïnternaliseerde macht van de machthebber.
- Algauw werd het langzamerhand ook steeds meer een politieke realiteit en op die manier kwam ik steeds meer in opstand tegen de heersende macht, tegen de onderdrukker. Mijn geluk was dat de politieke verschuivingen die politieke bevrijding mogelijk hebben gemaakt en ik ineens die vrijheid in het vrije land Tsjechoslowakije kon gaan vieren en leven.
- Toen ik in Nederland kwam om te werken als gemeentepredikant, in toen nog een Samen op weg (later PKN) gemeente, merkte ik dat het geloof voor veel mensen vooral een individuele aangelegenheid was: een naar binnen gekeerd geloof waarin de bijbel gebruikt werd als een soort normatief naslagwerk voor een correct christelijk leven. Ik heb veel moeite gehad met deze navelstaarderige en bangmakende manier van geloven, juist vanwege wat ik ervoer als gebrek aan perspectief van bevrijding.
- Door de individualistische context waarin ik in Nederland terechtkwam en gestalte probeerde te geven aan mijn leven en werk, heb ik aan mezelf de vraag gesteld naar de waarde van de bijbel voor de mens als individu. De bijbel is geen individualistisch boek, ook al wordt zij wel eens zo gelezen en gebruikt. Ik probeerde uit te zoeken hoe een gezonde en succesvolle ontmoeting kan ontstaan tussen bijbelverhalen en de hedendaagse westerse mens die vanuit haar of zijn 'ik' de bijbelverhalen benadert. Dit perspectief heeft mijn interesse vergroot voor de werking van de menselijke geest en voor de waarde van oeroude verhalen voor mensen van deze cultuur en tijd.

Binnen de Nederlandse krijgsmacht werk ik met overwegend jonge mensen. En met jong bedoel ik echt jong. 17 zijn de jongste, nog in opleiding. Toen ik aan het varen was bij de

Marine, was het grootste deel van de manschappen tussen de 18 en de 25. De onderofficieren en de officieren zijn vaak rond de 24 jaar oud, alleen de hogere onderofficieren en officieren rond of in de 40. De meeste mensen die op uitzending gaan zijn in hun twintiger en dertiger jaren. Sommige daaronder of daarboven.

Mijn taak als geestelijk verzorger binnen de krijgsmacht is om de mens te blijven zien achter zijn of haar rol van militair. Mijn taak is om het menselijke te blijven zien waar mensen hun menselijkheid op de achtergrond moeten schuiven. Militairen trainen op extreme situaties en hun 'skills and drills' moeten ervoor zorgen dat ze onder alle omstandigheden professioneel blijven handelen. Hoewel de Nederlandse krijgsmacht zeker tot de relatief egalitaire hoort in vergelijking met de rest van de wereld, blijft de spanning aanwezig tussen uniformiteit en uniciteit.

Mensen worden getraind om meestal - in hun uniform - één lichaam te zijn. Samenwerking en kameraadschap zijn broodnodig om te overleven. U hoort vast ook de parallellen tussen het ene lichaam van Christus, het levensbrood en het lichaam dat gevormd wordt door de kameraadschap van militairen. Samenwerking, saamhorigheid en kameraadschap hebben iets heiligs. Militairen beleven daarin zichzelf als onderdeel van iets groters, hun toewijding aan elkaar krijgt niet zelden een spiritueel karakter.

Als geestelijk verzorgers bewegen wij ons daarmee in een spanningsveld. Wij moeten weten en begrijpen dat deze uniformiteit tot de kern hoort van militair zijn. En tegelijkertijd mogen wij niet vergeten - en niet laten vergeten - dat in het uniform een uniek mens verborgen zit.

'Emoties kun je uitschakelen', dat leren jonge militairen al gauw. Maar hoe schakel je je emoties, hoe schakel je je humaniteit weer in? Dat wordt hun niet zo gauw bijgebracht en geleerd...

Hoe helpen wij als geestelijk verzorgers dat er recht gedaan wordt aan het verlangen van veel militairen om ergens bij te horen, om iets te betekenen in deze wereld die vaak al

heel hard voor hen is geweest? Hoe helpen wij om de humaniteit te bevorderen terwijl de omstandigheden de humaniteit kunnen ondermijnen?

Als geestelijk verzorgers bij Defensie gaan wij met de militairen mee waar zij heen gaan - op oefeningen, op missies en uitzendingen, we brengen dagen met hen door op kazernes en in havens - op momenten dat het ernstig is maar ook op momenten van leegte en verveling.

Deze aanwezigheid wordt 'presentie' genoemd: we zijn fysiek aanwezig waar militairen hun werk doen. Maar presentie is meer dan dat. Presentie houdt in dat wij gegrond en geworteld aanwezig zijn bij de ander, de militair. Presentie houdt in dat wij blijven, ook al zijn de verhalen die ons verteld worden hartverscheurend. Presentie houdt in dat wij blijven, ook al zijn er geen verhalen om te delen - omdat iemand niet in staat is om onder woorden te brengen wat zij of hij heeft meegemaakt, omdat iemand te veel schaamte voelt om onder woorden te brengen wat hem of haar overkomen is of wat zij of hij zelf heeft aangericht en een ander aangedaan.

Presentie is een manier van aanwezig zijn met een warm en open hart, met het vermogen om je oordeel te parkeren. Presentie is een manier van aanwezig zijn waarbij je opstaat en spreekt, omdat de waarheid gezegd moet worden.

Presentie is een manier van zijn en ik heb de bevrijdende kracht van het goddelijke broodnodig om de openheid, de moed en de kracht te hebben om werkelijk en volop aanwezig te zijn - ook al gebeurt dat met vallen en opstaan...

Het leger is een organisatie die, als het nodig is, mensen de oorlog instuurt. Het is er om erger kwaad te voorkomen. De dood is de prijs die soms betaald moet worden. Militairen doen er vaak heel nuchter over. Of - beter gezegd - willen er vaak niet over praten, je zou de dood kunnen aantrekken...

Met de oorlog in Oekraïne, is de sfeer wel, voor zover ik waar kan nemen, een beetje veranderd. Er is iets meer ernst, ook al blijft Oekraïne voor het gevoel van veel jonge

militairen toch ver weg. En denkt men dat als de oorlog escaleert, het een kernoorlog wordt die wij met zijn allen niet gaan overleven.

Het valt me op dat veel jongeren liever niet over de toekomst nadenken. Ik vrees: ze verwachten eigenlijk niet echt een toekomst meer. En geef ze ongelijk - al heel lang is onze wereld niet zo dichtbij zijn potentiële gewelddadige einde geweest...

En in dit verband moet ik denken aan de woorden van de voormalige Tsjechoslowaakse president Václav Havel over de hoop. Het is een tekst uit het boek 'Dalkovy vyslech' (Verhoor op Afstand) uit het jaar 1986. Door een anonieme dichter zijn Havels woorden omgevormd in een gedicht. Ze slaan meer dan ooit op de situatie waarin wij ons als Europa en haar inwoners bevinden. Het zijn bevrijdende woorden die ik als een liefdevolle richting ervaar voor ware menselijkheid. Ik ga ze nu voorlezen:

Diep in onszelf dragen wij de hoop.
 Als dat niet het geval is,
 is er geen hoop meer.
 Hoop
 is een kwaliteit van de ziel
 en hangt niet af
 van wat er in de wereld gebeurt.
 Hoop
 is niet voorspellen
 of vooruitzien.
 Het is een gerichtheid van de geest,
 een gerichtheid van het hart,
 voorbij de horizon verankerd.
 Hoop
 in deze diepe en krachtige betekenis
 is niet hetzelfde als vreugde
 omdat alles goed gaat

of bereidheid je in te zetten
voor wat succes heeft.

Hoop
is ergens voor werken
omdat het goed is,
niet alleen
omdat het kans van slagen heeft.

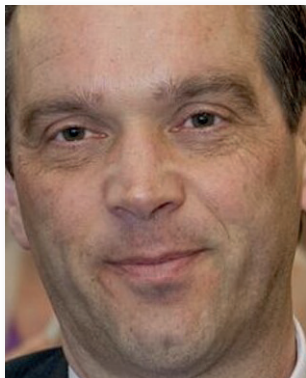
Hoop
is niet hetzelfde als optimisme.
Evenmin de overtuiging
dat iets goed zal aflopen.
Wel de zekerheid dat iets zinvol is
ongeacht de afloop, het resultaat.

Dank u wel!

De menselijke waardigheid bewaren

Reactie op de lezing van Fyodor Raychynets

door Klaas Spronk

Wie ben ik om vanuit mijn veilige en onaangetaste situatie iets te zeggen over Bijbelgebruik in de oorlogssituatie van Oekraïne? Dat ik het toch doe heeft in de eerste plaats te maken met mijn grote ontzag voor zo iemand als Fyodor Raychynets. Hier zwijgen zou ook gezien kunnen worden als het ontwijken van moeilijke vragen die ook aan mensen zoals ik gesteld worden.

Mijn context is natuurlijk een heel andere. Het is die van een westers Bijbelwetenschapper. In zekere zin weet ik veel van geweld, maar dan vooral in theorie en met name over geweld in de Bijbel. Persoonlijk word ik vooralsnog alleen gewelddadig in gedachte, bijvoorbeeld wanneer ik eraan denk dat iemand mijn kinderen of mijn kleinkinderen iets zou aandoen. Ik gruw van geweld wanneer ik het zie, maar dat is dan wel weer op het beeldscherm in die merkwaardige vermenging met de wens geprikkeld te worden door te kiezen voor bepaalde films. Zo werd ik onlangs weer gefascineerd door de nieuwe Duitse filmversie van het boek van Remarque over de Eerste Wereldoorlog "Im Westen nichts neues": wat vreselijk en hoe zinloos! De film en de titel stemmen somber. Zeker nu we horen van de nieuwe loopgravenoorlog in Oekraïne: in Oost-Europa gaat men weer op herhaling.

Min of meer bij toeval ben ik mij al lang geleden bezig gaan houden met teksten over God en geweld. Mijn dissertatie ging over het geloof in een zalig leven na de dood, maar ik werd steeds uitgenodigd om te schrijven over Bijbelboeken waarin geloof in de goede God en grof geweld elkaar niet uitsluiten of juist zelfs met elkaar in verband worden gebracht. Ik schreef commentaren op Jozua, Rechters en Nahum. Dat laatste is het

minst bekend en ongetwijfeld ook het minst geliefd. Dat is te begrijpen, want de profeet bezingt in alle toonaarden God als een meedogenloze wreker.

Toch helpt juist Nahum mij om Fyodor Raychynets en zijn uitleg van "de andere wang" beter te begrijpen. In een podcast voor theologie.nl over profetie noemde ik juist hem als een voorbeeld van een profeet in onze eigen tijd. Er bestaat geen opleiding voor profeten. Als er een is die dat wel pretendeert, dan moet je die wantrouwen. Aangeleerde profetie neigt tot bevestiging van wat als normaal wordt ervaren, terwijl Bijbelse profeten doorgaans juist tegensprekers zijn. Profetie wordt geboren in bijzondere situaties als iets dat gaat vloeien wanneer het onder grote druk komt te staan.

Zo stel ik mij de situatie voor van de profeet die als Nahum te boek staat. Hij was een schrijver aan het hof in Jeruzalem van de Judese koning Manasse. Die liep aan de leiband van de machtige Assyriërs. Daardoor kon Manasse zijn troon behouden, maar zuchtte zijn volk onder zware belastingen. De schrijver aan het hof bracht de correspondentie uit de Assyrische hoofdstad Nineve over. Dagelijks was hij in de weer met de dreigende teksten. Op een dag ging hij in verzet. Noem het een roeping of een uiting van zijn vertrouwen op de God van Juda. Welluidend - hij was een vakman - beschrijft hij het bittere einde van Nineve. Dat doet hij op het hoogtepunt van de macht van Assyrië, dat zelfs Egypte had ingelijfd. Niemand die geloofde dat die macht ooit gebroken zou worden. Het was ook gevaarlijk om die gedachte uit te spreken. Zulk soort verzet kon je de kop kosten. De schrijver verschuilt zich dan ook achter het pseudoniem Nahum. Die naam betekent "trooster" en vat de boodschap van zijn geschrift samen: de vernietiging van Nineve is een troostrijke bemoediging van het volk dat nu nog zucht onder de Assyrische heerschappij. Uiteindelijk zullen er voor de Assyriërs juist geen troosters te vinden zijn (Nahum 3:7). Zijn profetie is vooral een uiting van geloof in de goede God. Zo spreekt de profeet ook over God: "De HEER is goed, een vesting in tijden van nood, hij kent wie bij hem schuilen" (Nahum 1:7). Die goedheid zal blijken uit het feit dat God het kwaad niet ongestraft laat. De goede God is daarom tevens een "wreker". De profeet zegt het drie keer aan het begin. Je doet hem geen recht als je dit wegzet als kortzichtige vorm van vreemdelingenhaat. Je begrijpt hem beter als je het ziet als een vorm van

hardnekkig geloof in de overwinning van het goede. Het zal zijn tijdgenoten geholpen hebben om vol te houden in een tijd van brute verdrukking door de Assyriërs, toen bijna niemand nog durfde geloven in bevrijding en in de straf die de onaantastbaar lijkende machthebber verdiende. Die straf is volgens de profetie niets anders dan een aaneenrijging van dreigementen zoals de schrijver die waarschijnlijk dagelijks moest vertalen uit de Assyrische teksten. Om met de woorden van Jezus te spreken: "wie naar het zwaard grijpt, zal door het zwaard omkomen" (Matteüs 26:52).

Wat deze profeet ten tijde van de Assyrische onderdrukking inspireerde vind ik terug bij de manier waarop Fyodor Raychynets zich inzet voor het behoud van de menselijke waardigheid onder de Russische bommenregen in Oekraïne. De situatie is niet in alle opzichten vergelijkbaar. De Oekraïners zijn weerbaarder dan de Judeeërs. Fyodor Raychynets roept daarbij niet op tot wraak, zoals zijn president Zelensky onophoudelijk doet. Hij verwijst naar de wereldvreemde, pacifistische Bergrede. Tegelijkertijd - en ook daarin laat hij zich gezeggen door de Bergrede - spreekt hij zijn geloof uit in de overwinning van de gerechtigheid. Noem het vertrouwen in de komst van Gods koninkrijk. In feite is dit een paradox. Hoe kan dit samengaan? Theologisch lost men dit doorgaans op door de definitieve komst van het Koninkrijk uit te stellen tot het eind der tijden. Dat kan heel goedkoop zijn. In de situatie waarin Fyodor Raychynets verkeert ligt dat anders. Als ik hem zie en hoor spreken in de haperende online verbinding met Kiev (de stroomvoorziening ligt voortdurend onder vuur), besef ik hoe groot de uitdaging is om in zijn omstandigheden "onze eigen menselijkheid en waardigheid te bewaren en anderen te beschermen". God zij dank voor de inspiratie van profeten zoals hij.

Op een afstand in een veilige collegezaal in Amsterdam is het makkelijk praten en kunnen onze instemmende woorden hol klinken. Wat kunnen of moeten wij met deze Bijbelse boodschap? Misschien kan het helpen om te blijven geloven in de overwinning van het goede en in het wreken van het kwade. Voor ons zou dat in de eerste plaats kunnen betekenen dat we niet toegeven aan de neiging om de confrontatie met berichten over het kwade te ontwijken of om te wennen aan de berichten. Het is zaak om te voorkomen dat we vermoeid of misschien zelfs onverschillig raken voor de berichten uit Oekraïne:

"im Osten nichts neues". Of alleen nog maar verontrust raken als het ons echt (een bé-tje) begint te raken vanwege stijgende energiekosten. Onze bijdrage aan de humaniteit is naast blijvende gastvrijheid voor de vluchteling ook dat de aandacht en de verontwaardiging niet verslappen. Om die reden lees ik bijvoorbeeld naast alle berichten in de massamedia ook het bijna dagelijkse verslag via de e-mails uit Lviv van collega Halyna Pastushuk (Als u dat ook wilt, stuur een bericht naar halyna.pastushuk@ucu.edu.ua). Bij het behoud van de menselijke waardigheid hoort dit directe contact met de betrokken mensen zelf.

'Uitdagingen' voor oecumene in Europa¹

Marcel Sarot (Tilburg University)

Abstract: Challenges for Ecumenism in Europe

We do not live in an 'ecumenical winter.' Since the Second Vatican Council, great progress has been made. Considering this, I propose ten concrete suggestions for further ecumenical relationships in our current situation. I argue that (1) now that the Roman Catholic Church has explicitly recognized that together with the Lutheran churches, we form the one body of Christ, it is time for the Roman Catholic Church to refer to mainstream Protestant churches as 'churches' and not as 'ecclesial communities.' (2) it is time that we think about concrete models for the reunion of Protestant churches with the Roman Catholic Church, including a Protestant rite and canon law; (3) it is time for a more ecumenical approach to the new evangelization; (4) it is time to change Catholic canon law so that attending an ecumenical service counts as fulfilling one's Sunday obligation; (5) it is time that churches agree on consulting each other before taking decisions that affect their ecumenical relationships; (6) it is time that churches adopt the listening attitude that nowadays goes by the name of *receptive ecumenism*; (7) It is time that we convince more young people that ecumenism is important. (8) Transfer - I avoid the term 'conversion' here, which should be used for a movement to Christ, not for one from one church to another - of Christians between churches who are ecumenical partners should be discouraged. Opening the possibility of dual church membership should be considered on the condition that this dual membership serves ecumenical purposes.

¹ Rede die in verkorte vorm werd uitgesproken bij het symposium b.g.v. het afscheid van drs. Geert van Dartertel als secretaris van de Katholieke Vereniging voor Oecumene, Oss 4 november 2022.

Graag begin ik met het uit de weg ruimen van een misverstand dat mogelijk door de titel² wordt opgeroepen. 'Uitdagingen' is in onze tijd *newspeak* geworden voor 'problemen.' De mij aangereikte titel zou zo kunnen worden begrepen alsof de oecumene zelf iets problematisch is, alsof de oecumene zelf in het slop zit.³ Dat is een gedachte die breed leeft: oecumene is enthousiast begonnen, maar nu is het elan verdwenen.

Ik ben ervan overtuigd dat wanneer mensen over een paar eeuwen terugkijken op onze tijd, zij heel anders zullen oordelen. In zestig jaar tijd (sinds het begin van Vaticanum II⁴) is reusachtige vooruitgang geboekt. De concilievaders verklaarden: 'Het herstel van de eenheid onder alle christenen te bevorderen is één van de voornaamste doelstellingen van het heilige Tweede Vaticaans Concilie' (UR 1). Zoals Walter Kasper terecht heeft opgemerkt, betekent dit dat heel het Concilie in dit licht moet worden geïnterpreteerd.⁵ Op het Concilie heeft de Katholieke Kerk⁶ verklaard dat de verdeeldheid van de kerken ingaat tegen de wil van Christus (UR 1), en sindsdien ziet zij 'het zoeken naar christelijke eenheid [...] [als] een plicht die voortkomt uit het wezen van de christelijke gemeenschap zelf' (UUS 49). Voorop staat enerzijds dat ook in andere kerken - soms wordt gesproken van 'kerkelijke gemeenschappen,' waarover zo meteen meer - 'elementen van heiliging en waarheid' (LG 8, 15) worden aangetroffen 'die [...] aanzetten tot de katholieke eenheid,' anderzijds dat de verdeeldheid onder de christenen de Katholieke Kerk 'belet [...] om de volheid van

² De titel was mij aangereikt door Geert van Driel.

³ Vgl. Walter Kasper, *That They May All Be One: The Call to Unity* (London: Burns & Oates, 2004), 14.

⁴ Ik begin bij Vaticanum II, omdat ik schrijf vanuit een Rooms-Katholiek perspectief, en de Rooms-Katholieke Kerk zich - op enkele uitzonderingen na - pas sinds dit Concilie geëngageerd heeft met de reeds bestaande oecumenische beweging.

⁵ Kasper, *That They May All Be One*, 7.

⁶ Ik gebruik 'Katholiek' en 'Rooms-Katholiek' als synoniemen naast en door elkaar. Wanneer ik van 'Rooms-Katholiek' spreek, is dat in erkenning van het feit dat er naast de Rooms-Katholieke Kerk andere katholieke kerken bestaan, zoals de Oud-Katholieke Kerk, en tevens van het feit dat ook (sommige) protestanten terecht aanspraak maken op het predicaat 'katholiek.' Wanneer ik spreek van 'Katholieke Kerk' is dat in erkenning van het feit dat dit sinds de vroege kerk de eigenaam van de Katholieke Kerk is. Meer uitvoerig ga ik op hierop in mijn *Belijdenis en katholiciteit* (Tilburg: Prisma Press, 2013).

de katholiciteit die haar eigen is te realiseren' (UR 4).⁷ De verdeeldheid onder christenen komt in mindering op de katholiciteit van de Kerk. Dit helpt ons eens te meer om in te zien waarom inzet voor oecumene - werken aan herstel van de eenheid van de kerken - een geloofsopdracht⁸ is.

Recent zijn belangrijke vervolgstappen gezet. Over zoiets fundamenteels als de rechtvaardigingsleer is overeenstemming bereikt. In 1999 werd de *Gemeinsame Erklärung zur Rechtfertigungslehre* van Lutheranen en Rooms-Katholieken getekend, waarbij de World Communion of Reformed Churches zich in het Reformatiejaar 2017 aansloot.⁹ In een ander rapport dat al in 2013 verscheen in het kader van de Reformatieherdenking, *Van Conflict naar Gemeenschap*, wordt erkend dat de Rooms-Katholieke Kerk en de Lutherse kerken samen het ene lichaam van Christus vormen.¹⁰ Het zou een miskennen van de recent geboekte vooruitgang zijn om van een 'oecumenische winter' te spreken.¹¹

In het licht van de geboekte vooruitgang werk ik hieronder een tiental concrete aanbevelingen voor de voortgang van de oecumene uit. Ik doe dat vanuit een Nederlandse context en vanuit een Rooms-Katholiek perspectief, en ik richt mij daarom op de denominaties die in Nederland de afgelopen eeuwen getalsmatig dominant zijn geweest: de Rooms-Katholieke en de *mainstream* protestantse. Ik ben mij er ten volle van bewust dat ook de oecumenische relaties van de Rooms-Katholieke Kerk met andere kerken en die

⁷ Vgl. mijn 'Degrees of Catholicity: Another Mark of Roman Arrogance?' in: Pancratius C. Beentjes (red.), *The Catholic Church and Modernity in Europe* (Zürich 2009), 165-174.

⁸ K.J. Thomas, *Ecumenism: The Call to Unity* (Bangalore: St. Peter's Pontifical Institute Publications, 2007), 1.3 <http://frkjthomas.com/ecumenism-a-call-to-unity/> [13 november 2022].

⁹ Lutherischer Weltbund und Römisch-katholische Kirche, *Gemeinsame Erklärung zur Rechtfertigungslehre: Jubiläumsausgabe zum 20-jährigen Jubiläum* Einschließlich der Erklärungen des Weltrats Methodistischer Kirchen (2006), des Anglikanischen Konsultativrats (2016) und der Weltgemeinschaft Reformierter Kirchen (2017) (Génève: Lutherischer Weltbund, 2020).

¹⁰ Luthers/Rooms-Katholieke Commissie voor Eenheid, *Van Conflict naar Gemeenschap: Gezamenlijke Luthers-Katholieke herdenking van de Reformatie in 2017* (NV 's Hertogenbosch: KVO, 2015), 219-222, 238-239. Deze uitspraak wordt herhaald in het Finse RK-Lutherse dialoogdocument *Communion in Growth* uit 2017, 44-46.

¹¹ Voor deze term, zie bijv. Kasper, *That They May All Be One*, 14; Ola Tjørhom, 'An "Ecumenical Winter"? Challenges in Contemporary Catholic Ecumenism,' *The Heythrop Journal* 49/5 (2008), 716-896.

van andere kerken onderling van belang zijn, en dat die hier onderbelicht blijven.¹² Een scherpe focus maakt het mij echter mogelijk om niet te vervallen in algemeenheden, en van hen die het aangaat hoop ik dat zij een welwillende vertaalslag willen maken - zoals ik dit zelf in andere contexten ook met enige regelmaat doe. Ook ben ik mij ervan bewust dat Europa groter is dan Nederland, en dat toepassing van mijn aanbevelingen buiten Nederland eveneens om vertaling vraagt.

- 1) Nu de Rooms-Katholieke Kerk erkent dat zij samen met *mainstream* protestantse kerken in de Lutheraanse en Calvinistische traditie¹³ het ene lichaam van Christus vormt, is het vaak als aanstootgevend ervaren spreken over deze protestantse kerken als 'kerkelijke gemeenschappen',¹⁴ mijns inziens *de facto* achterhaald. Het zou de waarheid geen geweld aandoen en goed zijn voor de oecumenische relaties wanneer de Rooms-Katholieke Kerk deze kerken in de praktijk zonder voorbehoud en consequent als kerken aan zou duiden.
- 2) De Rooms-Katholieke Kerk heeft schisma's en scheuringen en de daaruit resulterende kerkelijke verdeeldheid altijd afgekeurd. In de beginperiode van oecumenische beweging legde zij de schuld voor deze verdeeldheid echter nog eenzijdig bij de afgescheiden broeders en zusters en zag zij de enige oplossing in een terugkeer van dezen in de ene kudde van de Katholieke Kerk.¹⁵ Op het Tweede Vaticaans Concilie heeft de Rooms-Katholieke Kerk een terugkeeroecumene afgezworen. In de woorden van Wal-

¹² In het bijzonder betreur ik dat ik hier de Oud-Katholieke Kerk - getalsmatig in Nederland onbeduidend, maar in de praktijk van de oecumenische relaties een belangrijke katalysator - nauwelijks mee kan nemen in mijn overwegingen, te meer daar de Oud-Katholieke theoloog prof.dr. Peter-Ben Smit mij scherpe en zeer nuttige feedback op de schriftelijke uitwerking van deze bijdrage heeft gegeven. Ik ben hem hiervoor zeer dankbaar.

¹³ Ik meen dat dit voor de *mainstream* kerken in de Calvinistische traditie nog niet *expressis verbis* is uitgesproken, maar in de oecumenische ontwikkelingen wel is geïmpliceerd.

¹⁴ Zoals Kasper, *That They May All Be One*, 16, uitlegt, was deze term geenszins pejoratief bedoeld. Er ging een kerkbegrip achter schuil dat door protestanten niet wordt gedeeld: 'Protestant communities do not want to be "Church" in the same way as the Catholic Church understands itself.' Deze wijze van spreken leidde echter tot veel onbegrip en irritatie, die kunnen worden voorkomen door te beklemtonen dat wij samen het ene Lichaam van Jezus Christus vormen.

¹⁵ Pius XI, *Encycliek Mortalium animos* (1928), 10-11.

ter Kasper verving het Tweede Vaticaans Concilie de oecumene van de terugkeer door een oecumene van de gemeenschappelijke terugkeer of gemeenschappelijke bekeering tot Jezus Christus.¹⁶ Het Concilie sprak uit dat het herstel van de eenheid onder de christenen (UR 1) gepaard moet gaan met 'de nodige vrijheid [...] in de verschillende vormen van geestelijk leven en discipline, in de verscheidenheid aan liturgische riten en zelfs in het theologisch doordenken van de geopenbaarde waarheid' (UR 4). In de praktijk betekent dit: hereniging met een eigen ritus en eigen kerkrecht, zoals dit ook bij de oosters-katholieke kerken het geval is.¹⁷

Inmiddels is er grote vooruitgang geboekt in oecumenische relaties met protestantse kerken. In Nederland hebben tenminste twee vooraanstaande protestantse theologen en kerkleiders duidelijk hun wens tot hereniging met Rome geuit: prof.dr. Bram van de Beek en dr. Arjan Plaisier.¹⁸ Maar is de Katholieke Kerk klaar om hele protestantse kerken welkom te heten? Is er een model? Het is de hoogste tijd om na te denken over de wijze waarop protestantse kerken met de Katholieke Kerk zouden kunnen herenigen. Ik denk aan een model zoals zojuist genoemd: met een eigen ritus en een eigen kerkrecht. Dat nadenken zou in een gezamenlijke protestants-katholieke commissie moeten gebeuren. Het is tijd om groot te denken. Niet dat met het vaststellen van een procedure de hereniging een feit zal zijn! Ook dan zal er nog heel wat water door de Tiber vloeien voor het zover is. Maar het loutere vaststellen van een procedure maakt duidelijk, dat eenheid geen louter eschatologisch perspectief is, waarvan wij de uitvoering kunnen uitstellen tot de wederkomst, maar een concrete manier waarop wij in de komende decennia uitvoering kunnen geven aan Jezus' oproep tot eenheid (Joh. 17:21).

- 3) Het voorgaande punt hangt samen met de vraag, of wij de kerkverlating - de volgende uitdaging die ik wil bespreken - waar wij mee te maken hebben, alleen te lijf moeten

¹⁶ Kasper, *That They May All Be One*, 67. Zie ook mijn 'Degrees of Catholicity,' 171-172.

¹⁷ Een andere mogelijke kerkrechtelijke formule is die van een persoonlijk ordinariaat, zoals dat voor voormalige Anglicanen: het persoonlijk ordinariaat van OLV van Walsingham.

¹⁸ A. van de Beek, *Lichaam en Geest van Christus: De theologie van de kerk en de Heilige Geest* (Zoetermeer: Meinema, 2012), 184-194; Arjan Plaisier, 'Rome en Reformatie,' *Perspectief* 43 (2019), 27-37.

willen gaan. Op dit moment hebben kerken wel die neiging. Ik denk dan bijvoorbeeld aan de nieuwe evangelisatie in Rooms-Katholieke kring.¹⁹ Oecumene speelt daarin te weinig een rol. Ik breng graag in herinnering dat de oecumenische beweging mede voortkomt uit de Wereldzittingsconferentie in Edinburgh in 1910; een van de grootste belemmeringen voor de geloofwaardigheid van de christelijke kerk naar buiten toe is haar verdeeldheid. De missionaire urgentie van oecumene is sindsdien op geen enkele wijze verminderd, zoals in de officiële Vaticaanse documenten over de nieuwe evangelisatie ruimhartig wordt erkend. Paus Benedictus zegt hierover: 'Elke stap in de richting van christelijke eenheid dient de verkondiging van het evangelie.'²⁰ In Nederland is de methode van James Mallon echter de nieuwe evangelisatie gaan domineren. Die methode heeft zeker sterke kanten, maar schiet in oecumenisch opzicht tekort.²¹ In zijn *Als God renoveert* komt oecumene één keer ter sprake, en wel om te zeggen 'dat de oecumenische schare volgers die Alpha geniet in geen enkel opzicht een sta-in-de-weg is' voor de effectiviteit van de Alpha cursus.²² In het citaat van Paus Franciscus dat Mallon bij deze gelegenheid gebruikt, wordt een zeer nauw verband gelegd tussen de inzet voor eenheid en de onontbeerlijke weg van evangelisatie, maar Mallon doet daar verder niets mee. Wanneer Mallon zegt dat het niet zozeer zo is 'dat de Kerk van Christus een missie heeft, als wel dat de missie van Jezus Christus een Kerk heeft,' dan gaat het overduidelijk niet over het ene Lichaam van Christus waarover ik het onder (1) had, maar over de Rooms-Katholieke Kerk. Zijn programma concentreert zich sterk op de zeven sacramenten - typisch katholiek - maar heeft re-

¹⁹ Graag dank ik Dr Tim Schilling, die - direct na mijn lezing op 4 november jl. en vervolgens ook nog in een e-mail van 5 november 2022 - bij de gesproken versie van dit deel van mijn artikel enkele kritische kanttekeningen heeft geplaatst. Zo dwong hij mij om preciezer te zijn in mijn kritiek en mijn alternatief helderder te verwoorden. Tevens dank ik graag Dr Margriet Gosker, die de hele lezing van kritische kanttekeningen en verbetervoorstellen heeft voorzien.

²⁰ *Compendium on the New Evangelization: Texts of the Pontifical and Conciliar Magisterium 1939-2012* (Washington: United States Conference of Bishops, 2015), 1226. Van de 1354 secties in dit Compendium gaan er ongeveer 35 geheel of gedeeltelijk over oecumene.

²¹ Positiever is Rob van Uden, 'Kerkopbouw met oecumenische wortels,' 20 maart 2019, <https://www.oecumene.nl/documentatie/boekbesprekingen/1550-kerkopbouw-met-oecumenische-wortels> [11 november 2022].

²² James Mallon, *Als God renoveert: De parochie van onderhoud naar bloei* (Baarn: Adveniat, 2019), 164; vgl. 76.

latief weinig ruimte voor de Heilige Schrift.²³ Dat Schrift en sacrament bij elkaar horen (BEM 3, 12), horen wij bij Mallon niet. Mallon is weliswaar bereid van andere kerken te leren - voor hem is de uit de Anglicaanse Kerk afkomstige Alphacursus heel belangrijk - maar dat de kerkelijke verdeeldheid een obstakel voor de nieuwe evangelisatie is, merkt hij niet op. Oecumene of kerkelijke eenheid was dan ook geen thema op de grote Missionaire-Parochie-Conferentie op 24 en 25 maart 2022 in Breda.²⁴

Paus Franciscus deed in 2019 de oproep, in de oecumene samen op te lopen en te bidden (en niet altijd te wachten tot de theologen het eens zijn).²⁵ Ik denk dat wij hier bij de nieuwe evangelisatie nog grote stappen in kunnen en moeten zetten. Wat zou het een winst zijn als wij met verschillende kerken samen zouden proberen jonge mensen te winnen voor Christus, en als wij daarbij oprecht konden zeggen dat het die keuze voor Christus is waar het op aankomt, en dat de keuze voor een kerk slechts van secundair belang is. Dan zouden wij ons direct ook niet meer aan de verdenking blootstellen dat het ons uiteindelijk meer om de eigen kerk dan om Christus te doen is.

- 4) Een van de problemen waar de oecumene in West-Europa tegen aanloopt, is dat de voorschriften van de Rooms-Katholieke Kerk het nagenoeg onmogelijk maken, oecumenische vieringen te houden op het meest voor de hand liggende tijdstip, de zondagmorgen. De zondagmorgen is voor zowel rooms-katholieken als protestanten bij uitstek het moment waarop zij naar de kerk gaan. Daarom is de zondagmorgen het meest geschikte moment voor oecumenische vieringen. Op zondagmorgens kan men een hoger aantal deelnemers verwachten dan op andere momenten in de week,

²³ In *Als God renoveert* 140-154 gaat het over preken. Hoewel hij luisteren naar het Woord van God belangrijk noemt en exegese het fundament van de homilie noemt (om vervolgens te betogen dat dit fundament onzichtbaar moet zijn), gaan zijn concrete aanwijzingen voor de verkondiging niet over de wijze waarop de Schrift in de preek een levend Woord voor ons kan worden.

²⁴ Wel staat op het programma van de seminars: 'Voor onze protestantse broeders en zusters: waar 'parochie' staat, kunt u in de meeste gevallen ook 'gemeente' lezen.' <https://missionaireparochie.nl/programma> [11 november 2022].

²⁵ Thomas Reese, "'Let's not Wait for the Theologians,' Says Pope Francis about Sharing the Eucharist," *National Catholic Reporter* June 6, 2019, <https://www.ncronline.org/vatican/signs-times/lets-not-wait-theologians-says-pope-francis-about-sharing-eucharist> [13 november 2022].

omdat zowel protestanten als katholieken gewend zijn op dat moment naar de kerk te gaan. Als de oecumenische viering in de plaats van de gewone vieringen komt, zal dit effect nog sterker zijn. Hier komt nog iets bij: als kerken naar de samenleving willen uitstralen dat zij hun verdeeldheid aan het overwinnen zijn, zullen zij dat óók op de zondagmorgen duidelijk moeten maken, want ook de samenleving is zich ervan bewust dat de zondagmorgen het voorkeursmoment van de kerkgang is.

Hier doet zich echter het volgende probleem voor: katholieken worden op zondagmorgen geacht een eucharistieviering bij te wonen. Dit is het eerste van de vijf geboden van de Rooms-Katholieke Kerk (CKK 2042; vgl. CIC 1247). Bovendien kunnen katholieken en protestanten niet samen de eucharistie vieren. De eerdergenoemde opmerking van de Paus - over het niet op de theologen blijven wachten - stond in het licht van het gezamenlijk vieren van die eucharistie. De Paus lijkt hier niet zonder meer afwijzend tegenover te staan. Op dit moment lijkt dit echter om allerlei redenen niet haalbaar.²⁶ Het *Oecumenisch Directorium* ontmoedigt daarom het houden van oecumenische vieringen op de zondagmorgen: 'Het is daarom af te raden om op zondagen oecumenische diensten te organiseren, en er wordt aan herinnerd dat de verplichting om op die dagen de mis bij te wonen blijft staan, zelfs als katholieken aan oecumenische diensten en diensten van andere kerken en kerkelijke gemeenschappen deelnemen.'²⁷ Bisschoppen nemen deze aanbeveling begrijpelijkerwijs serieus en zien er veelal op toe dat oecumenische vieringen niet op zondagmorgen plaatsvinden, en indien dit wel zo is, op een tijdstip dat niet samenvalt met dat van een nabije eucharistieviering. Oecumenische gemeenschappen, en ook parochies en kerkelijke gemeenten, ervaren dit als een serieuze belemmering voor het oecumenisch vieren.²⁸

²⁶ Zie de reactie van de Congregatie voor de Geloofsleer op *Gemeinsam am Tisch des Herren*, https://www.dbk.de/fileadmin/redaktion/diverse_downloads/dossiers_2020/2020-09-18_Kard.-Ladaria_Lettera-Vorsitzender-DBK.PDF (11 november 2022) en https://www.dbk.de/fileadmin/redaktion/diverse_downloads/dossiers_2020/2020-09-18_Kard.-Ladaria_Lettera_Anlage-Vorsitzender-DBK.PDF (11 november 2022).

²⁷ Pauselijke Raad voor de bevordering van de eenheid der christenen, *Oecumenisch Directorium: Richtlijnen voor de toepassing van de beginselen en normen inzake de oecumenische beweging* (Kerkelijke Documentatie, jaargang 21 1993/7), 115. In het recente vademecum voor bisschoppen, Pontifical Council for Promoting Christian Unity, *The Bishop and Christian Unity: An Ecumenical Vademecum* (Vaticaan 2020), 5, wordt het *Directorium* 'the most important reference for the bishop in his task of discernment' genoemd.

Onbedoeld neveneffect is bovendien, dat priesters nauwelijks nog mee voorgaan in oecumenische vieringen: op zaterdagavond en zondagmorgen gaat hun aandacht uit naar eucharistievieringen, en vaak hebben zij zondag na het middaguur vrij en gaan dus ook niet mee voor in oecumenische vieringen later op de zondag.²⁹ Dit leidt ertoe dat waar van protestantse zijde veelal predikanten het voortouw nemen in oecumenische vieringen, dit aan katholieke zijde wordt overgelaten aan diakens, pastoraal werkers en leken. Deze onevenredigheid kan gemakkelijk de indruk wekken dat de Katholieke Kerk oecumenische vieringen minder belangrijk vindt dan protestantse kerken.³⁰

In feite slaagt de Rooms-Katholieke Kerk er op deze wijze niet in, haar eigen idealen op het terrein van de oecumene waar te maken. Boven zagen wij reeds dat de Katholieke Kerk sinds Vaticanum II het zoeken naar christelijke eenheid ziet als een geloofsplicht. In verschillende oecumenische dialogen is die geloofsplicht sindsdien geconcretiseerd. Zo hebben katholieken en lutheranen bij gelegenheid van de Reformatieherdenking in 2017 vijf oecumenische imperatieven vastgelegd; in de derde daarvan spreken zij uit dat zij meer naar zichtbare eenheid moeten streven en dit doel voortdurend voor ogen moeten hebben.³¹ Het valt niet goed in te zien waarom dit *commitment* niet op de Nederlandse situatie van toepassing zou zijn.

²⁸ Ik noem hier geen concrete voorbeelden, want dat zou kunnen worden opgevat als *shaming and blaming*.

²⁹ In protestantse kerken bestond in het verleden de gewoonte, zondagmiddag of begin van de avond voor een tweede keer naar de kerk te gaan, maar deze gewoonte is tanende. Toch vinden er nog wel eens oecumenische vieringen op deze tijdstippen plaats.

³⁰ Het is goed om te vermelden dat er ook positieve uitzonderingen zijn, zoals de choral evensong ter herdenking van koningin Elisabeth op zaterdagmiddag 17 september in Amsterdam, waarin mgr. Jan Hendriks en Ds René de Reuver voorgingen en de Willibrordvesper in Utrecht op 7 november 2022 waarin de Dompredikant Ds Willem Roskam en de R.-K. plebaan Hans Boogers samen voorgingen.

³¹ Zie Luthers-Rooms-Katholieke Commissie voor Eenheid, *Van conflict naar gemeenschap: Gezamenlijke Luthers-Rooms-Katholieke herdenking van de Reformatie in 2017* (Oss: Katholieke Vereniging voor Oecumene, 2015), 241: 'De derde imperatief: katholieken en lutheranen moeten weer naar zichtbare eenheid streven, samen in concrete stappen uitwerken wat dit met zich brengt, en voortdurend dit doel voor ogen hebben.' Naast de vijf geboden van de Rooms-Katholieke Kerk zijn er nu vijf oecumenische imperatieven, uitgewerkt in dit document.

Zo is er een spanning tussen het oecumenisch commitment van de Rooms-Katholieke Kerk en de zondagsplicht. Men kan die spanning kerkrechtelijk oplossen door te vragen welke verplichting kerkrechtelijk het zwaarste weegt. Maar dat neemt de spanning niet weg. Als wij de feitelijke situatie in Nederland in ogenschouw nemen, blijkt dat de zondagsplicht door rooms-katholieken nauwelijks nageleefd wordt. Op dit moment gaan per weekend nog 89.800 katholieken naar de kerk; dat is ongeveer 2,5% van het totaal aantal katholieken.³² Bij die 2,5% zijn ook de katholieken meegeteld die een woord- en communieviering, gebedsviering, oecumenische viering of getijdengebed bezochten in plaats van een eucharistieviering. Dit betekent dat het aantal katholieken dat een eucharistieviering bezoekt en zich daadwerkelijk aan de zondagsplicht houdt, beduidend onder de 2,5% ligt.³³ In de praktijk van het kerkelijk leven in Nederland functioneert de zondagsplicht dus nauwelijks. In dit licht wil ik de vraag stellen of het niet mogelijk is, zonder het centrale belang van de eucharistieviering te ondermijnen, de zondagsplicht te laten vervallen of anders te formuleren?³⁴ Oecumene vraagt om offers. In de woorden van Willem Barnard: onze kerken moeten opengebroken worden!³⁵ Het geheel of gedeeltelijk afschaffen van de zondagsplicht

³² De cijfers zijn afkomstig van het KASKI, <https://www.ru.nl/kaski/onderzoek/cijfers-rooms/> (geraadpleegd 10 november 2022). De cijfers over de kerkgang zijn uit 2021, die over het aantal katholieken uit 2020. Over de kerkgang zijn er geen cijfers uit 2020, over het aantal katholieken niet uit 2021. Als wij er van uit mogen gaan dat het aantal katholieken in 2021 iets is gedaald t.o.v. 2020, is het feitelijke percentage kerkgangers iets hoger dan ik heb berekend; daarom heb ik het berekende percentage (2,42%) naar boven afgerond.

³³ Een deel van degenen die wel naar de kerk gaan maar geen eucharistieviering bijwonen, voldoet wel aan de zondagsplicht, omdat het voor hen onmogelijk is aan een eucharistieviering deel te nemen (CIC 1248§2).

³⁴ De zondagsplicht is geen goddelijk gebod, maar een van de vijf geboden van de Kerk. Herformulering en afschaffing zijn daarmee in principe niet uitgesloten. Vgl. Waldemar Molinski, 'Kirchengebote,' in: Karl Rahner e.a. (red.), *Sacramentum mundi: Theologisches lexicon für die Praxis* Bd. II (Freiburg: Herder, 1968), 1164-1170; Ludwig Neidhart, 'Erläuterungen zum Sabbat- und Sonntagsgebot und zu den übrigen der "fünf Kirchengebote"' (2018), <https://www.philso.uni-augsburg.de/institute/philosophie/Personen/Lehrbeauftragte/neidhart/> (geraadpleegd 10 november 2022) en https://www.religiondigital.org/opinion/Monsenor-Victor-Manuel-Fernandez-personas-ayuda-presencia-iglesia-emergencia-coronavirus-virtual-sacramentos-muerte-argentina_0_2226377348.html?utm_source=dlvr.it&utm_medium=twitter (geraadpleegd 10 november 2022).

³⁵ Wij blijven op U hopen,/uw toekomst, uw advent!/Breek onze kerken open/zodat men U herkent/ter wille van het woord,/uw naam die wij belijden,/als in de eerste tijden,/de dag van Willibrord. 'Wij offerden aan goden,' *Liedboek: Zingen en bidden in huis en kerk* 743.

lijkt een proportioneel offer, op het moment dat dit katholieken in staat stelt een andere geloofsopdracht - mijns inziens van groter gewicht - beter gestalte te geven. Zo voorkomen wij dat het belang van de eucharistie - voor katholieken een onaantastbaar geloofspunt - wordt uitgespeeld tegen het streven naar kerkelijke eenwording - voor katholieken een geloofsopdracht waar zij niet achter terug kunnen.

- 5) Een volgende uitdaging is dat verschillende kerken het gevoel hebben dat andere kerken onbedoeld soms de oecumene in de weg zitten. Eerder heb ik gepleit voor de instelling van een Oecumene-effectrapportage. Laten de kerken die zijn aangesloten bij de Raad van Kerken in Nederland met elkaar afspreken dat zij zich bij elk intern besluit dat op het eerste gezicht niets met oecumene te maken heeft afvragen of dat oecumenische consequenties heeft, en laten zij dit punt in de motivatie voor het besluit expliciet noemen. Als een besluit oecumenisch neutraal is, is de zaak daarmee afgedaan. Maar als een besluit negatieve oecumenische gevolgen heeft, verplichten zij zich tot het niet-definitief maken van dit besluit tot ze het met de betreffende kerk(en) hebben besproken.

Toelichting: De afgelopen jaren is het meermaals voorgekomen dat kerken onbedoeld, door interne besluiten, oecumenische relaties schade hebben toegebracht. Zo voerde de Rooms-Katholieke Kerk regels in voor aswoensdagvieringen die oecumenische aswoensdagvieringen waarin protestantse en katholieke voorgangers samen voorgaan en askruisjes uitdelen, feitelijk onmogelijk maakten. En zo wilde de Protestantse Kerk in Nederland in 2021 aan HBO-opgeleide kerkelijk werkers de titel 'pastor' geven, een titel die in de Rooms-Katholieke Kerk nadrukkelijk voorbehouden is aan priesters. Zulke oecumenische onhandigheden zouden door een oecumene-effectrapportage kunnen worden voorkomen.³⁶

³⁶ De analogie is natuurlijk die met een milieu-effectrapportage, die ook juist gaat over werkzaamheden die helemaal niet op het milieu zijn gericht, maar waarbij het effect voor het milieu - vanwege het belang van het milieu - niet uit het oog mag worden verloren. Ik herhaal hier een pleidooi dat ik eerder publiceerde in het *Nederlands Dagblad*, 1 juni 2021, 12-13. Natuurlijk is het onmogelijk om met *alle* kerken rekening te houden, maar in Nederland zou men bijvoorbeeld kunnen afspreken rekening te houden met de zusterkerken die betrokken zijn bij de Raad van Kerken.

- 6) Wij zijn oecumene te veel als een menselijk onderhandelingsproces gaan zien, waarin het er vooral op aankomt dat wij op zijn minst deels ons zin krijgen. Wij leggen onze wensenlijstjes graag op tafel. En als wij niet bezig zijn onze wensenlijstjes te delen, laten wij anderen graag delen in onze deskundigheid. Religie is net voetbal: elke Nederlander heeft er verstand van en is bereid haar of zijn kennis gul met anderen te delen. In de oecumene is het al niet anders. Dat geldt voor protestanten en katholieken, voor gelovigen en bisschoppen. In de woorden van Paus Johannes Paulus II: wij hebben te veel de neiging om oecumene te zien als een uitwisseling van ideeën, te weinig als een uitwisseling van *gaven* (UUS 28, 57). Oecumene is niet alleen opgave, maar ook gave: 'een genadegave van de waarheid' (UUS 38). Dat vraagt van ons als mensen die het herstel van eenheid belangrijk vinden, op de eerste plaats een ontvankelijke, luisterende houding. Over die houding heeft pater Frans van der Lugt behartigenswaardige dingen gezegd. Pater van der Lugt beschrijft de goede luisteraar als iemand die

De mens die aanwezig is bij de ander met twee open, stille, naakte oren. Met de stilte van zijn luisteren geeft hij ruimte aan het spreken van de ander, opdat het vrij naar buiten kan komen uit diens bewuste en onbewuste innerlijke zelf zoals stromend water uit een bron naar buiten stroomt. [...] De luisteraar [...] luistert naar ieder woord dat uit de mond van de ander komt alsof het een nieuw woord is waar hij voor de eerste keer naar luistert. Er is in zijn luisteren niets vooringenomens en hij denkt niet dat hij iets van de ander zal horen dat hij van tevoren al van hem wist, want zijn luisteren is *gratuit*. In feite wil hij niets van de ander; hij wil alleen de ander met diens spreken. Hij wil geen enkele macht over de ander uitoefenen, noch wil hij hem adviseren of iets leren of analyseren of verbeteren of medeleven betuigen of in een hokje stoppen.³⁷

Dit is het soort luisteren waarom het gaat in wat wel *receptive ecumenism* wordt genoemd, een nieuwe benadering van oecumene die in Engeland is ontstaan.³⁸ Oe-

³⁷ *Wie ben jij, o liefde: Verzameld werk* (Utrecht, KokBoekencentrum 2019), 78-80.

³⁸ Paul Murray (ed.), *Receptive Ecumenism and the Call to Catholic Learning: Exploring a Way for Contemporary Ecumenism* (Oxford: OUP, 2008).

cumene, zo hebben wij gezien, is een geloofsopdracht, en zoals vaak wordt gezegd: geloof is uit het gehoor. Wij zullen moeten leren luisteren, meer dan spreken. Luisteren naar elkaar, en ook samen luisteren naar Gods woord.

- 7) Een volgende uitdaging is: jongeren weer interesseren voor oecumene. Dat is ook een belangrijke opdracht voor de Katholieke Vereniging voor Oecumene. Wij weten uit ervaring hoe weinig jongeren iets met oecumene hebben. De jongeren die nu nog echt bij een kerk betrokken zijn, zijn dat meestal niet omdat hun ouders betrokken waren, maar omdat zij een persoonlijke bekering hebben doorgemaakt. Hun houding ten opzichte van oecumene is er van tweeën één: ofwel zij vinden alleen de bekering tot Jezus Christus interessant en de verschillen tussen kerken irrelevant en achterhaald. Ofwel zij zijn zo radicaal in hun bekering dat zij óók juist weer heel uitgesproken katholiek of reformatorisch zijn. Wij zullen hen ervan moeten overtuigen dat de huidige verdeeldheid onze navolging van Christus in de weg staat, en dat herstel van eenheid een geloofsopdracht en oecumene een geloofsproces is. Wat ik zojuist heb gezegd over een veel meer luisterende houding, kan hier een belangrijke bijdrage aan leveren. Ook is het van belang dat wij jongeren duidelijk maken dat oecumene niet noodzakelijkerwijs samengaat met vrijzinnigheid. Tenslotte denk ik dat in een cultuur waarin evenementen belangrijk zijn, het van belang is dat er meer oecumenische *events* zoals *Together* - het door Taizé in goed overleg met Paus Franciscus georganiseerde avondgebed aan de vooravond van de bisschoppensynode in 2023 - worden georganiseerd.
- 8) In het voorgaande punt ging het al over bekering. In een tijd van krimp ligt het voor de hand dat kerken extra aandacht geven aan hun missionaire activiteiten. Hierboven noemde ik reeds de katholieke variant, de nieuwe evangelisatie, en in protestantse kring zijn er soortgelijke initiatieven. Dat lijkt mij goed en passend voor het christelijk geloof, zeker in onze tijd. Maar het wordt problematisch als de bekeringsactiviteiten zich ook richten op christenen uit andere kerken. Dan gaan zij ten koste van de oecumene en leiden zij tot wantrouwen. Zou het oecumenisch gesprek er in feite niet (ook) op gericht zijn, de gesprekspartner over te halen van kerk te veranderen? Nog altijd vinden velen dat elke bekering er één is, ook als de 'bekeerling' uit een zuster-

kerk afkomstig is. Ik spreek óók uit eigen ervaring: zowel protestanten als Oud-Katholieken hebben in de achterliggende jaren geprobeerd mij voor hun kerk te winnen.

Sinds het tweede Vaticaans Concilie spreekt de Rooms-Katholieke Kerk bij de overgang van de ene kerk naar de andere niet langer over 'bekering.' Bekering is bekering tot Christus, of zo U dat liever heeft, van het heidendom tot het christendom.³⁹ Laten wij daar de consequentie uit trekken dat wij niet langer proberen, mensen te bewegen van de ene naar de andere kerk over te gaan. Een protestant die zich aangetrokken voelt tot het katholicisme kan beter het begrip voor het katholicisme in protestantse kring bevorderen dan de overstap te wagen, en hetzelfde geldt voor een katholiek die zich aangetrokken voelt tot het protestantisme. Natuurlijk kunnen en willen wij mensen niet dwingen te blijven in een kerk waarvan zij zijn vervreemd; als hiervan sprake is, zullen zij hartelijk moeten worden begeleid bij de overstap naar de kerk van hun hart en binnen deze kerk ook van harte welkom moeten zijn (UR 4). En al is er reden om kritisch te zijn op dergelijk grensverkeer, wij mogen ons er tegelijk ook van bewust zijn dat veel van dergelijke grensgangers grote betekenis hebben gehad voor de oecumene. Toch zou het goed zijn als wij wederzijds uit zouden spreken dat wij, juist in het licht van het voortgaande streven naar eenheid, dit grensverkeer willen ontmoedigen.

Iets anders zou ik het vinden wanneer kerken zouden afspreken dat zij, juist in het licht van de groei naar eenheid, hun leden niet langer willen verbieden, lid of gastlid te worden van een tweede kerk. Dergelijke dubbellidmaatschappen, die nu vanuit de Rooms-Katholieke Kerk gezien nog niet mogelijk zijn, zouden dan nadrukkelijk in functie moeten staan van een groeiende eenheid, niet van een groeiende distantie van de 'eigen' kerk.

- 9) Een volgende uitdaging voor de oecumene is de provinciale mentaliteit in de Nederlandse Rooms-Katholieke Kerkprovincie. Veel protestantse kerken hebben zus-

³⁹ Ik schreef hierover in 'Willebrands en de spanning tussen 'bekeringsapostolaat' en oecumene,' *Perspectief* 51 (2021), 41-50. Ecumenism (Oxford: OUP, 2008).

tergemeenten in het buitenland. De katholieke kerk is een wereldkerk, maar deze eenvoudige manier om begrip te krijgen voor katholieken in het buitenland kennen wij niet of nauwelijks. Tegelijk denken wij vaak dat wij op een betere manier katholiek zijn dan katholieken in het buitenland 'en vaak zelfs dan katholieken buiten de eigen parochie'. Onbekend maakt onbemind. Graag zou ik willen pleiten voor meer langdurige contacten met zusterparochies in onze Europese buurlanden, tot Oekraïne aan toe. Dat zal verrijkend zijn voor onze kerk, en goed voor het onderling begrip in Europa. Onze Nederlandse katholieke mentaliteit is te provinciaals, en dat lossen wij niet op met bedevaarten naar Lourdes en Rome en jongerenreizen naar de Wereldjongerendagen alleen, hoe inspirerend die ook kunnen zijn. De oecumenische relevantie van deze aanbeveling is deze, dat wij er in de Nederlandse Rooms-Katholieke kerkprovincie te gemakkelijk van uitgaan dat het overal gaat zoals bij ons. Meer besef van de verscheidenheid binnen onze eigen kerk - in vormen en gebruiken, en ook in geloofsbeleving - zal ons ook opener maken voor de andersheid van zusterkerken.

- 10) In 2004 schreef kardinaal Danneels dat 'een recent probleem in de West-Europese samenleving de groeiende allergie voor elke pretentie de waarheid te hebben en die te willen verkondigen' is. In onze contreien is men in toenemende mate bezorgd voor religieuze onverdraagzaamheid. Die zorg wordt gevoed door kerken die niet eens met elkaar door één deur kunnen. Hoe kan men oprechte verdraagzaamheid verwachten van christenen die elkaar niet eens verdragen? Juist in West-Europa is oecumene daarom ook essentieel voor de publieke geloofwaardigheid van christenen.⁴⁰ Het is aan ons om voor te leven dat een houding van verdraagzaamheid mogelijk is zonder de overtuiging op te geven dat het waar is wat wij geloven.

Bovenstaande tien aanbevelingen heb ik opgeschreven vanuit een positieve grondhouding. Er is de afgelopen decennia enorme vooruitgang geboekt in de oecumene, en in het licht daarvan zijn verdere stappen mogelijk. Ik besef en begrijp dat sommige van

⁴⁰ Kardinaal Godfried Danneels, 'Europa: Een gezindheid,' in: Donald Loose & Stefan Waanders (red.), *Europa: Werkelijkheid en opgave* (z.p.: Damon, 2004), 62-75, cit. 73.

deze aanbevelingen gevoelig liggen, ook en vooral in de Rooms-Katholieke Kerk. Waar dat het geval is, wil ik twee vragen aanreiken. De eerste is: zou deze aanbeveling de oecumene daadwerkelijk verder kunnen helpen? En de tweede is: als het antwoord positief is, is de voorziene oecumenische winst het gevraagde offer waard? Het was Jezus die bad om de eenheid van zijn Kerk, en ons zo tot eenheid opriep. Hij was ook degene die het grootst denkbare offer bracht voor ons. Zijn wij bereid om deze veel kleinere offers te brengen voor de eenheid die Hij heeft gewenst?

Afkortingen

BEM Faith and Order, *Baptism, Eucharist and Ministry* (1982).

CIC *Codex Iuris Canonici* (Wetboek van canoniek recht)

CKK *Catechismus van de Katholieke Kerk*

UR *Unitatis redintegratio*

UUS Paus Johannes-Paulus II, Encycliek *Ut Unum Sint*

Gebed is de hartslag van de oecumene

*Ik ben een vriend, een metgezel
van allen, die Uw Naam ootmoedig vrezen¹*

Margriet Gosker

Inleiding

De urgentie van het gebed om de eenheid van de christenen is nauwelijks te overschatten.² Sinds het begin van de oecumenische beweging hebben gebeden en vieringen daarin een belangrijke rol gespeeld, zoals ook blijkt uit de Constitutie van de Wereldraad van Kerken. De Wereldraad had haar grondslag in 1948 aanvankelijk wat pragmatisch geformuleerd, maar heeft die daarna verschillende keren inhoudelijk aangevuld.³

Het samen bidden en vieren is een wezenlijk bestanddeel van wat de Wereldraad wil zijn en wil bereiken. Op dit moment luidt de formulering als volgt:

The World Council of Churches is a fellowship of churches, which confess the Lord Jesus Christ as God and Saviour according to the scriptures, and therefore seek to fulfil together their common calling to the glory of the one God, Father, Son and Holy Spirit. It is a community of

¹ Het gaat om Psalm 119:63. De woorden in de titel zijn ontleend aan de *Statenberijming* uit 1773 (Psalm 119:32). <https://www.online-bijbel.nl/psalm/119/10%7C32Fe>

² "Im Mittelpunkt der ökumenischen Bewegung steht das Gebet", *Pilgerinnen und Pilger auf dem Weg des Friedens. Die Reise des ÖRK von Busan nach Karlsruhe*, WCC Publications, Geneva 2022, p. 67.

³ In Amsterdam (1948) luidde de formulering: 'to carry out the work of the world movements for Faith and Order and Life and Work'. In Nairobi (1975) gaf men de voorkeur aan een meer specifieke formulering, waarin de doelstelling nadrukkelijk werd geformuleerd: 'calling the churches to the goal of visible unity in one faith and in one Eucharistic Fellowship *expressed* in worship and in the common life of Christ, and to advance towards that unity in order that the world may believe'. In Harare (1998) werd 'getuigenis' en 'dienst aan de wereld' ook in de grondslag opgenomen: 'the primary purpose of the fellowship of churches in the World Council of Churches is to call one another to visible unity in one faith and in one Eucharistic fellowship, *expressed in worship* and a common life in Christ, through witness and service to the world, and to advance towards that unity in order that the world may believe'.

churches on the way to visible unity in one faith and one Eucharistic fellowship, *expressed in worship* and in common life in Christ. It seeks to advance towards this unity, as Jesus *prayed* for his followers, so that the world may believe (John 17:21). (Mijn cursivering - MG).⁴

In september 2022 ben ik toegetreden tot een wetenschappelijke oecumenische onderzoeksgroep in Hongarije, de *Ut unum sint Ecumenical Research Group*.⁵ Het nieuwe blad *Ut Unum*, dat hieraan verbonden is staat nog in de kinderschoenen, maar je zou het een equivalent van het Nederlandse *Perspectief* kunnen noemen.⁶ Het eerste nummer wordt gedrukt, maar vervolgens zal het alleen in digitale vorm verschijnen. Tijdens de oprichtingsvergadering (16 november 2022) in Boedapest heb ik een lezing gehouden, waarin ik reflecteerde over mijn eigen weg door de oecumene.⁷ Door mijn lidmaatschap van de Societas Oecumenica⁸ kon ik veel oecumenische vriendschappen

⁴ <https://www.oikoumene.org/about-the-wcc>. Alle Websites zijn geraadpleegd tussen augustus 2022 en februari 2023.

⁵ De groep is opgericht aan de (rooms-katholieke) Pázmány Péter Catholic University of Budapest in 2022.

⁶ Deze bijdrage is een bijgewerkte Nederlandse versie van het eerder in het Engels verschenen artikel. M. Gosker, 'Prayer is at the heart of ecumenism. My ecumenical pilgrimage with as guide: I am a friend of all who serve the Lord', in: Mihály Kránitz (ed.), *Two Centuries of the search for Christian Unity in Hungary. Lectures on the aims of Christian Unity* [Ut Unum Series 1], Budapest 2023, pp. 24-45.

⁷ Ik ben actief geweest in de Sectie Geloofsvragen van de Raad van Kerken in Nederland (1982-1996) voor de Gereformeerde Kerken in Nederland. Ik was lid van diens opvolger, de Beraadgroep Geloven en Kerkelijke Gemeenschap (2006-2018) voor de Basisbeweging Nederland en vervolgens lid van dezelfde Beraadgroep (2018-2022) voor 2of3Bijeen. Deze sectie/beraadgroep heet nu Beraadgroep Geloof en Kerkelijke Gemeenschap. Ik maakte deel uit van het moderamen van de Doctrinal Conversation Group on Ministry, Ordination and Episcopè (MOE, 2009-2012) van de CPCE (Community of Protestant Churches in Europe, Leuenberg). Ik was lid van de Joint Working Group (2008-2010), die de oprichting van de World Communion of Reformed Churches heeft voorbereid. De WCRC, die in 2010 werd opgericht, was een samensmelting van de Reformed Ecumenical Council (REC) en de World Alliance of Reformed Churches (WARC). Margriet Gosker (ed.), *A Man for All Seasons*. Essays in recognition of work of Richard van Houten for the Reformed Ecumenical Council 1987-2010, Grand Rapids 2010. Ook was ik verantwoordelijk voor de herdenking van de Reformatie in opdracht van de Protestantse Kerk in Nederland (2015-2017).

⁸ De European Society for Ecumenical Research (Societas Oecumenica) werd in Nederland opgericht, in Driebergen, in het jaar 1978. Alexander Johannes Bronkhorst (1914-1994) was de eerste president. Zie het lemma van A. de Groot in: *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme*, Deel V (2001), pp. 92-94. Na hem zijn nog twee Nederlanders president geweest, te weten Anton Houtepen (1940-2010) in 1992 en 1994, en Martien Brinkman (2002-2006). Op dit moment is Peter-Ben Smit als adviseur aan de Societas verbonden. <https://www.societasoecumenica.net/membership/memories/> https://resources.huylgens.knaw.nl/retroboeken/blnp/#source=5&page=93&accessor=accessor_index

opbouwen.⁹ En omdat oecumene in het bijzonder van vriendschappen leeft, heeft dat veel voor me betekend. Ik ben er dankbaar voor dat de Protestantse Kerk in Nederland mij steeds weer mandaat heeft gegeven om decennialang inhoudelijk bij te dragen aan verschillende oecumenische organisaties. Dit gaf mij ook steeds weer gelegenheid om mee te werken aan de realisatie van het oecumenische ideaal, dat ik voor mezelf verwoord met een tekst uit Psalm 119:63 (onberijmd).

Maar de tijden zijn veranderd. In de eenentwintigste eeuw krijgt oecumene nogal eens het etiket *déjà vu* opgeplakt. We hebben niet zoveel oecumenische vooruitgang geboekt als waar we in de tachtiger jaren van de vorige eeuw op hoopten. Al in de jaren negentig begonnen oecumenische theologen te spreken over 'stagnatie' en zelfs over een 'oecumenische winter'.¹⁰ De vraag rees: hoe kunnen wij de eenheid van alle christenen, waar we verlangend naar uitzien, werkelijk ontvangen?

Ik denk wel eens: we praten wat af als theologen, met al onze discussies en conversaties. We proberen oprecht naar elkaar te luisteren, we doen ons best om geschilpunten op te helderen, misverstanden te voorkomen, en onze eigen posities duidelijk uit te leggen.¹¹ We weten dat geen enkele kerk het zonder ambten kan stellen en tegelijkertijd kunnen we elkaars ambten niet erkennen. We kunnen het er niet over eens worden of het ambt nu wel of niet een sacrament is - of ten minste sacramenteel. We discussiëren over de vraag of er nu wel of niet een hiërarchisch gestructureerde kerk dient te zijn met bisschoppen en pausen. We vragen ons af of we samen aan de Tafel van de Heer kunnen gaan (brood en wijn met elkaar kunnen delen) en het antwoord is meestal 'nee'. Vrouwen in het ambt? Kunnen ze Christus representeren? De meesten vinden van niet, maar niemand vraagt zich af of mannen geordineerd mogen worden en Christus kunnen

⁹ <https://uia.org/s/or/en/1100065260>

¹⁰ Melany A. May, 'Fire or Ice? Or, How Will We Stay Together?', in: *The Ecumenical Review*, 45 (1993) 1, pp. 114-117, 114. Rena Weller Karefa-Smart tijdens de 5e Wereldconferentie van Faith and Order in Santiago de Compostela, in een persoonlijke reflectie: *The Future of the Ecumenical Movement*, Original Conference Document no 26, p. 3.

¹¹ R. David Nelson, Charles Raith II, *Ecumenism. A Guide for the Perplexed*, Bloomsbury, T&T Clark, London/Oxford/New York/New Delhi/Sydney 2017, pp. 101-121.

representeren. Dat laatste is geen enkel punt, ofschoon de ambtsdragers die vrouwen en kinderen seksueel misbruiken voornamelijk mannen zijn. Hoe denken we over het gezag in de kerk en over de vraag wat je zou moeten verstaan onder 'apostolische successie'? Gaat het om het doorgeven van een apostolische volmacht aan personen of gaat het om het doorgeven van de inhoudelijke apostolische boodschap? We bidden om eenheid en om het welslagen van onze dialogen. We bidden om wederzijds begrip, om toewijding, om geduld en om verandering.¹²

Soms vraag ik me af of we ten diepste eigenlijk wel willen dat onze gebeden worden verhoord. Niettemin blijft het van het grootste belang dat het oecumenisch ideaal in onze tijd blijft voortleven en vooruitgang boekt. We mogen als volgelingen van Jezus Christus

Református Kollégium in Debrecen, foto Margriet Gosker 07-06-2022

¹² Margriet Gosker, 'Om eenheid', in: Klaas van der Kamp, Beppie van Laar (ed.), *Eén druppel jou. Gebeden*. Raad van Kerken in Nederland in samenwerking met EA en EZA, Themanummer 47 in de reeks Oecumenische Bezinning, 2014, zonder paginanummers.

in geen geval zo verdeeld blijven als we nu zijn. Daarom is het zaak dat we de moed niet opgeven, maar dapper doorgaan met ons belangrijke oecumenische handwerk; daarbij zijn onze gebeden hoogst noodzakelijk. Vanuit deze inspiratie wil ik iedereen het belang van het oecumenische gebed op het hart drukken. 'Ora et labora': bid en werk, zegt de Benedictijnse traditie 'Orando et Laborando', zegt *Lumen Gentium* §26 en het staat voluit geschreven op de gevel van het Református Kollégium in Debrecen.

Onophoudelijk bidden om eenheid

Hanne Lamparter heeft ons in kort bestek een analyse en een overzicht verschaft van de verschillende manieren waarop vorm werd gegeven aan viering en gebed tijdens bijeenkomsten van de Wereldraad van Kerken.¹³ Onze oecumenische gebeden zijn niet beperkt tot die éne week van gebed, die jaarlijks in januari gehouden wordt en in sommige landen rond Pinksteren. We doen dat uit gehoorzaamheid aan Jezus Christus, die zelf hardop bad dat zijn volgelingen allen één zouden zijn. Als we samen met en voor elkaar bidden, ademen we dit verlangen naar eenheid in en uit.

Al lang voordat de oecumenische gebedsweek tot stand kwam, namen vrouwen uit de presbyteriaanse traditie in de Verenigde Staten het initiatief tot de Wereldvrouwengebedsdag. Dat was in 1887. Andere protestantse denominaties waren enthousiast en deden graag mee. Ieder jaar op de eerste vrijdag van de maand maart wordt deze Wereldgebedsdag gehouden, telkens voorbereid door een ander land. Honderdduizenden in de hele wereld bidden mee. Als jong meisje ging ik altijd samen met mijn moeder naar de Wereldgebedsdag, en dat draag ik als een dierbare herinnering met me mee. Nu ga ik in maart

¹³ Edinburgh (1910), Oxford (1925), Lausanne (1927), Oxford (1937), Edinburgh (1937), Amsterdam (1948), Lund (1952), Evanston (1954), New Delhi (1961), Montreal (1963), Uppsala (1968), Nairobi (1975), Vancouver (1983), Canberra (1991), Santiago de Compostela (1993), Harare (1998), Porto Allegre (2006), Busan (2013). Hanne Lamparter, 'The history of Ecumenical prayer. A journey of crossing borders', in: Jelle Creemers, Ulricke Link-Wieczorek (ed.), *On Nations and the Churches: Ecumenical Responses to Nationalisms and Migration. Nationen und Kirchen: Ökumenische Antworten auf Nationalismus und Migration. Proceedings of the 20th Academic Consultation of the Societas Oecumenica. Tagungsbericht der 20. Wissenschaftlichen Konsultation der Societas Oecumenica. Beihefte zur Ökumenischen Rundschau 129*, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 2020, pp. 310-321.

de grens over om samen met onze Duitse buurgemeenten aan de Wereldgebedsdag deel te nemen. Dit helpt christelijke gemeenschappen om zich bewuster te worden van de internationale en oecumenische dimensie van het christelijke geloof en dat is een goede remedie tegen kerkelijke bekrompenheid en navelstaarderij, een tendens die ik helaas op dit moment in sommige Nederlandse kerkelijke gemeenschappen meen te ontwaren.

Zoals gezegd organiseert de Wereldraad van Kerken elk jaar de week van gebed om de eenheid van christenen. Daarvoor werd de eerste aanzet al gegeven in 1908 door Paul Wattson.¹⁴ In 1966 nemen de Commissie voor Geloof en Kerkorde van de Wereldraad van Kerken en het Secretariaat ter bevordering van de Christelijke Eenheid (opgericht door Paus Johannes XXIII op 5 juni 1960)¹⁵ het initiatief om de teksten voor de week van gebed samen voor te bereiden. In 1968 werden de gezamenlijke teksten voor het eerst officieel gebruikt. Bij de tachtigste verjaardag van de gebedsweek werd grote dankbaarheid uitgesproken voor deze vorm van oecumenische betrokkenheid. De spiritualiteit van het gebed is immers onontbeerlijk; het is de basis voor alle andere oecumenische inspanningen.¹⁶ Voor de honderdste verjaardag van de gebedsweek in 2008 koos men als thema: "Bid zonder ophouden". Dit appel (ontleend aan I Thess. 5:17) toont aan hoe zeer het gebed een integraal onderdeel is van het christelijke leven. De Wereldraad van Kerken organiseert bovendien een oecumenische gebedscyclus, die zich ten doel stelt om minstens één keer per jaar voor de bewoners van elke plek op aarde te bidden. Zo kunnen christenen hun solidariteit met hun broeders en zusters over de hele wereld tonen. Ik voel me altijd getroost als Nederland aan de beurt is, want ons sterk gesecculariseerde land heeft het wereldwijde gebed hard nodig.

Een andere gebedsbeweging is de Fellowship of the Least Coin (FLC), geïnitieerd door Aziatische vrouwen in 1956. Ze bieden een Circle of Prayer (CoP) en publiceren om de

¹⁴ <https://www.weekofprayer.ca/history-week-prayer-christian-unity>
https://geii.org/week_of_prayer_for_christian_unity/week_of_prayer_history.html.

¹⁵ De nieuwe naam sinds 2022 is Dicastery for Promoting Christian Unity. https://www.vatican.va/roman_curia/pontifical_councils/chrstuni/documents/rc_pc_chrstuni_pro_20051996_chrstuni_pro_en.html

¹⁶ Volume 26, 2022. Het hoofdkwartier is in de Filippijnen gevestigd; <https://www.fellowshipoftheleastcoin.org/>.

twee jaar gebeden uit de hele wereld.¹⁷ In 2022 was het thema van deze gebedskring: 'Touch our lives, heal our world'.¹⁸ Maar fundamenteel is natuurlijk het gebed om eenheid van Jezus zelf. In overeenstemming met Joh. 17: 20-23 bidden we met Jezus mee, dat zijn volgelingen hun conflicten mogen overwinnen.

*20 Ik bid niet
alleen voor hen,
maar voor allen
die door hun verkondiging
in Mij geloven.
Laat hen allen één zijn, Vader,
zoals U in Mij bent en Ik in U,
laat hen zo ook in Ons zijn,
opdat de wereld gelooft
dat U Mij hebt
gezonden.*

*Ik heb hen laten
delen in de grootheid
die U Mij gegeven hebt,
opdat zij één zijn zoals Wij.
Ik in hen en U in Mij.
Dan zullen zij volkomen één zijn
en zal de wereld begrijpen
dat U Mij hebt gezonden
en dat U hen liefhad
zoals u Mij
liefhad.¹⁹*

¹⁷ <https://www.margrietgosker.com/downloads/MargrietGoskerPublicatie0198.pdf>.

¹⁸ Vertaling NBV21.

Als we Christus willen volgen, hoe kunnen we dan nog steeds zo immens verdeeld zijn? Ik kan niet inzien hoe deze situatie gerechtvaardigd kan worden. Jezus wilde duidelijk dat zijn discipelen eenheid zouden uitstralen. Hij bad dat alle gelovigen (van toen, van nu en in de toekomst) één zouden zijn. Daarmee doelde hij niet alleen op zijn eigen leerlingen, maar ook op allen die in een later stadium tot geloof in Hem zouden komen.¹⁹ Het is bemoedigend dat iedereen in dit gebed is opgenomen: zowel Jezus' tijdgenoten als de christenen van nu, en ook alle komende generaties.²⁰ In zijn ontroerend afscheidsgedebd drukt Jezus de hoop uit, dat de hele wereld tot geloof mag komen. Niet zomaar op een ongespecificeerde manier, nee, het gaat veel dieper. Het gaat er om, dat zijn volgelingen de eenheid met Hem zo mogen ervaren, viereen en uitstralen dat de hele wereld versteld staat en gaat ontdekken, dat Jezus niet zomaar iemand is, maar werkelijk door God gezonden. De goddelijke oorsprong van Jezus en zijn relatie met God is de basis van zijn missie. De eenheid waar Jezus om bidt is niet het soort eenheid dat alleen maar stoelt op sympathie, vriendschap of eensgezindheid, of op een bepaalde organisatie.²¹ En het gaat zeker niet om een exclusieve eenheid of om een eenheid die mensen op de één of andere manier buiten zou sluiten, of die als pijnlijk of zelfs beklemmend ervaren zou worden. De eenheid waarover Jezus spreekt, ontneeemt ons niet onze eigen identiteit of identiteiten. Het is een volledige, liefdevolle en alles omarmende eenheid.

ἐγὼ ἐν αὐτοῖς,
καὶ σὺ ἐν ἐμοί,
ἵνα ὥσιν
τετελειωμένοι
εἰς ἓν,
ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος,
ὅτι σὺ με ἀπέστειλας,
καὶ ἡγάπησας αὐτούς,
καθὼς ἐμὲ ἡγάπησας.

¹⁹ C.K. Barrett, *The Gospel according to St John. An Introduction with Commentary and Notes on the Greek text*, London 1970, p. 427.

²⁰ Teresa Okuze, 'Johannes', in: Erich Eynikel e.a. (ed.), *Internationaal Commentaar op de Bijbel*, Band 2, Kok Kampen/ Uitgeverij Averbode, 2001, pp. 1668-1731, 1722.

²¹ Rudolf Bultmann, *Das Evangelium des Johannes*, Van den Hoeck & Ruprecht, Göttingen 1964/16, p. 392.

Niet alleen Jezus, ook Paulus benadrukte meer dan eens het belang van onze eenheid in Christus. Hij riep de Korintheërs op om één te zijn en verdeeldheid te vermijden. Toen hij hoorde, dat er ruzie was tussen verschillende groepen in de Korinthische geloofsge-meenschap, vroeg hij op kritische toon hoe ze in vredesnaam konden zeggen: 'Ik volg Paulus', 'ik Apollos', 'ik Cephas', 'en ik Christus'. Is Christus soms gedeeld?²²

1962-1982, het Tweede Vaticaans Concilie en daarna...

Ik ben van jongs af aan oecumenisch geïnspireerd geweest; als student (1965-1971) organiseerde ik al oecumenische gesprekskringen. Tijdens mijn theologiestudie hoorde ik over het Tweede Vaticaans Concilie (1962-1965) van mijn toenmalige hoogleraar systematische theologie Gerrit C. Berkouwer (1903-1996), die positief stond tegenover de oecumenische beweging. Dat was in die tijd behoorlijk vooruitstrevend in onze Gereformeerde Kerken in Nederland, die pas in 1968 lid werden van de Wereldraad.²³ Tot ieders verbazing werd Berkouwer uitgenodigd als waarnemer bij het concilie, dat op 11 oktober 1962 van start ging. Hij vertelde zijn studenten levendig over dit 'onverwachte concilie'.²⁴

De belangrijkste vruchten van het concilie voor de oecumenische beweging waren de dogmatische constitutie over de kerk *Lumen Gentium*²⁵ en het decreet over de oecumene *Unitatis Redintegratio*, beide uitgebracht op 21 november 1964. Het decreet over de oecumene benadrukt in §8 dat het gebed de ziel is van de oecumenische beweging.²⁶ Deze verrassende oecumenische inzet nam tijdens Vaticanum II een grote vlucht, hetgeen mede te danken is aan de Nederlandse kardinaal Willebrands (1909-2006). Hij was

²² I Cor 1:10-14, Rom. 14:1-15:13, Eph. 4:1-6.

²³ Zie: Greetje Witte-Rang <https://www.raadvankerken.nl/nieuws/2020/10/de-archieven-van-de-raad/>.

²⁴ G.C. Berkouwer, *The Second Vatican Council and the New Catholicism*, Eerdmans, Grand Rapids 1965, pp. 5-32. Dutch original: *Vatikaans Concilie en nieuwe theologie*, Kok, Kampen 1964.

²⁵ *Dogmatic constitution on the Church Lumen Gentium, solemnly promulgated by his holiness Pope Paul VI on November 21, 1964.* https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_const_19641121_lumen-gentium_en.html.

²⁶ https://www.vatican.va/archive/hist_councils/ii_vatican_council/documents/vat-ii_decree_19641121_unitatis-redintegratio_en.html "This change of heart and holiness of life, along with public and private prayer for the unity of Christians, should be regarded as the soul of the whole ecumenical movement, and merits the name, "spiritual ecumenism."

de eerste secretaris van het nieuwgevormde Vaticaanse Departement voor Christelijke Eenheid en 20 jaar lang voorzitter van de Pauselijke Raad ter Bevordering van de Eenheid der Christenen (1969-1989).²⁷

Voor protestanten is §22 ongetwijfeld de meest geciteerde paragraaf van *Unitatis Redintegratio*, aangezien deze zeer duidelijk de gewijzigde rooms-katholieke opvattingen ten aanzien van protestanten aangeeft. Werden protestantse kerken voordien door Rome gezien als ketters, nu werden ze beschouwd als 'kerkelijke gemeenschappen'. "De van ons gescheiden kerkelijke gemeenschappen hebben weliswaar niet de volledige eenheid met ons, zoals die voortvloeit uit het doopsel, en ook is het onze overtuiging, dat zij, vooral vanwege het ontbreken van het wijdingssacrament, niet het echte en volledige wezen van het mysterie van de eucharistie hebben bewaard; maar toch: wanneer zij in het heilig avondmaal de dood en de verrijzenis van de Heer gedenken, belijden zij, dat de gemeenschap met Christus een teken is van het leven, en verwachten zij zijn glorievolle komst. Daarom moet de leer van het avondmaal, van de overige sacramenten en van de eredienst en het dienstwerk van de kerk het voorwerp vormen van de dialoog."²⁸

Een ander oecumenisch gebeuren was de historische ontmoeting tussen paus Paulus VI en patriarch Athenagoras I.²⁹ Op 6 januari 1964 ontmoetten ze elkaar in de Olijftuin in Jeruzalem en daar hebben ze samen gebeden om kerkelijke eenheid.³⁰ Zij begonnen hun oecumenische bijeenkomst met dat gezamenlijke gebed, en betuigden spijt over de fouten die in het verleden waren gemaakt. Hun ontmoeting werd gevolgd door een

²⁷ Karim Schelkens, Johannes Willebrands, Een leven in gesprek, Uitgeverij Boom, Amsterdam 2020, pp. 205-274.

²⁸ <https://rkdocumenten.nl/toondocument/618-unitatis-redintegratio-nl/?systeemnum=618-48>
"Though the ecclesial Communities which are separated from us lack the fullness of unity with us flowing from Baptism, and though we believe they have not retained the proper reality of the eucharistic mystery in its fullness, especially because of the absence of the sacrament of Orders, nevertheless when they commemorate His death and resurrection in the Lord's Supper, they profess that it signifies life in communion with Christ and look forward to His coming in glory. Therefore the teaching concerning the Lord's Supper, the other sacraments, worship, the ministry of the Church, must be the subject of the dialogue."

²⁹ Er is een film van hun ontmoeting gemaakt. <https://www.youtube.com/watch?v=4DuNJ9g4RFA>.

³⁰ <http://volgconcilie.be/DagOpDag/211.html>.

oecumenisch proces dat tot doel had deze historische problemen (de wederzijdse excommunicaties van 1054 en het schisma tussen de kerken van het Oosten en het Westen) op te lossen.³¹ Ze wilden van beide kanten dat hun kerken dit schisma na ruim 900 jaar in het vergeetboek zouden zetten. Op 7 december 1965 werd een gezamenlijke rooms-katholieke/orthodoxe verklaring tegelijkertijd voorgelezen, zowel in Rome (door kardinaal Willebrands in de Sint-Pieter) als in Constantinopel (door Chrysostomos in de Sint-Gregorius Kathedraal).³² Dit was een belangrijke stap naar herstel van de gemeenschap tussen Rome en Constantinopel en ook van belang voor andere orthodoxe patriarchaten. Paus Benedictus XVI heeft daaraan nog eens speciaal herinnerd in 2006, en zo wellicht onbedoeld het vergeetboek weer opengeslagen.³³

Helaas is de oecumenische relatie tussen paus Franciscus en patriarch Kirill van Moskou in 2022 tot het nulpunt gedaald door de oorlog in Oekraïne, maar dat terzijde. Zouden er na 1965 nog nieuwe stappen volgen? Eigenlijk niet. En we realiseren ons nu beter dan ooit, dat het eenheidsmodel dat orthodoxe kerken aanhangen, nogal verschilt van de westerse modellen van eenheid, die voornamelijk gebaseerd waren op een geleidelijke consensus,³⁴ tenminste gedurende een lange periode. Maar ook daar lijkt verandering in gekomen te zijn.³⁵

1982-1993, van Lima tot Santiago de Compostela

Mijn eigenlijke deelname aan de oecumenische beweging begon rond 1982 met de verschijning van de beroemde Limadocumenten. In 1982 verscheen *Doop, Eucharistie en*

³¹ Schelkens, p. 286.

³² https://www.vatican.va/content/paul-vi/en/speeches/1965/documents/hf_p-vi_spe_19651207_common-declaration.html.

³³ https://www.vatican.va/content/benedict-xvi/en/homilies/2006/documents/hf_ben-xvi_hom_20061130_divine-liturgy.html.

³⁴ Prof. Hryniewicz, geciteerd door Peter de Mey, 'A Roman Catholic perspective', in: Tim Noble, Iwana Noble, Martien Brinkman, Jochen Hilberath (ed.), *Charting Churches in a Changing Europe. Charta Oecumenica and the Process of Ecumenical Encounter*, Amsterdam/New York 2006, pp. 17-42, 39.

³⁵ Johannes Oeldemann, 'Gradual Church Communion as an Ecumenical Model?', in *Charting Churches*, pp. 127-142.

Ambt (BEM).³⁶ Naast deze convergentietekst verscheen tegelijkertijd ook een liturgische tekst, de *Lima-Liturgie*. De publicatie van deze Limateksten leken geweldige kansen voor oecumenische vooruitgang te bieden. Velen zagen dit als een *Καίρος*-moment en zelfs als een 'providential gift'.³⁷ Dietrich Mendt schreef er een ontroerend gedicht over, getiteld: *Das Lima-Klima*. Het werd voorgedragen tijdens een zitting van de Synode van de Unie van Evangelische Kerken in Potsdam-Hermannswerder (voormalige DDR).³⁸

Das Lima-Klima

*Bekanntlich
schon seit alten Zeiten
die Christen sich mit Christen streiten.
Der eine preist die Gottesmutter,
der andere schwört auf Martin Luther.
Der eine will zum Abendmahl,
nicht Brot nur, sondern Wein für alle. [...]
Der Christ sagt dies, der Christ sagt das.
Der Atheist weiß nicht mehr was
gehauen und gestochen ist
und welcher ist der richtige Christ.*

³⁶ *Baptism, Eucharist and Ministry*, WCC Publication, Faith and Order Paper 111, Geneva 1982, 1986¹⁹. *Doop, Eucharistie en Ambt. Verklaringen van de commissie voor Geloof en Kerkorde van de Wereldraad van Kerken*, Archief van de Kerken, Amersfoort 19832. *Taufe, Eucharistie und Amt. Konvergenzerklärungen der Kommission für Glauben und Kirchenverfassung des Ökumenischen Rates der Kirchen*, Frankfurt am Main/Paderborn 19822. *Baptême, Eucharistie, Ministère. Convergence de la foi*, Paris 1982. Karel Blei, Anton Houtepen, Margriet Gosker, 'De Nederlandse kerken en het Lima-Rapport. Evaluatie Sectie Geloofsvragen van de Raad van Kerken in Nederland', in: *Tijdschrift voor Theologie*, 29 (1989) 2, pp. 148-163.

³⁷ Thomas Hopko, 'BEM: Report on the Process and the Churches Responses', in: *Thomas Best, Faith and Order 1985-1989. The Commission Meeting at Budapest 1989*, WCC publications, Faith and Order Paper 146, Geneva 1990, pp. 73-80, 75.

³⁸ Ik heb de tekst iets ingekort. Hans-Georg Link, *Bausteine für unsere Ökumenische Zukunft. Erfahrungen und Vorschläge von Vancouver 1983 bis Karlsruhe 2021*, Bonifatius, Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 2019, p. 169.

*Doch sehe da, ein Liebesklima
herrscht neuerdings und zwar seit Lima!
Was erst getrennt, wird bald vereint sein,
und was als falsch galt wird verneint sein.
Der Christ schon bald von einem Tisch isst
als Katho-Ortho-Luther-Misch-Christ. [...]
So sehr die Spaltung Schmerzen tut:
Lima macht alles
wieder gut!*

Dit alles raakte me diep. Zou dit na al die jaren van oecumenische inspanningen sinds Edinburgh (Schotland 1910) werkelijk een doorbraak kunnen betekenen in het streven naar eenheid? Zouden we elkaar als kerken van Jezus Christus kunnen verstaan en zouden we kunnen leren om Gods gave van eenheid te aanvaarden? Zouden we elkaars doop en elkaars ambten kunnen erkennen? Zouden we samen aan de ene tafel van de ene Heer kunnen zitten?³⁹ De Nederlandse bisschoppen publiceerden in 1987 een open brief: *Onze oecumenische opdracht, een prioriteit*.⁴⁰ Het was duidelijk dat er werk aan de winkel was! Er moest een goede en ook praktische oecumenische samenwerking van de grond komen binnen onze christelijke gemeenschappen, maar ook een grondige theologische bezinning. Beide zijn immers even belangrijk; het een kan niet zonder het ander. En zo stond ik met één been midden in de dagelijkse kerkelijke praktijk, en met het andere zette ik samen met anderen stappen op het pad van de theologische oecumenische reflectie. Ik besloot mijn dissertatie te wijden aan BEM en ik promoveerde op het ambtsgedeelte aan de Károli Gáspár Universiteit in Boedapest.⁴¹ Voor mij was het heel interessant om deel te mogen

³⁹ Margriet Gosker, 'Das ökumenische Gespräch über Eucharistische Gastfreundschaft in den Niederlanden', in: Johannes Brosseder, Hans-Georg Link (ed.), *Eucharistische Gastfreundschaft. Ein Plädoyer evangelischer und katholischer Theologen*, Neukirchen 2003, pp. 159-163.

⁴⁰ *Onze oecumenische opdracht, een prioriteit. Een brief van de Nederlandse bisschoppenconferentie over oecumene* [Bisschoppelijke brieven, nr 23], Utrecht 1987.

⁴¹ Margriet Gosker, *Het ambt in de oecumenische discussie, de betekenis van de Lima-Ambtstekst voor de voortgang van de oecumene en de doorwerking in de Nederlandse SoW-Kerken*, Delft 2000. Margriet Gosker, 'Wer dafür eine Nase hat... Das Lima-Dokument 30 Jahre später - Fokus: Die Niederlande', in: *Una Sancta* 67 (2012) 3, pp. 216-225.

nemen aan de vele oecumenische discussies en kennis te maken met al die verschillende standpunten. Het was - en is nog steeds - een rijke bron van inspiratie om in oecumenisch verband na te denken over die fundamentele thema's: doop, avondmaal/eucharistie, ambt en ecclesiologie. We weten dat we elkaar niet alleen als gelovigen in plaatselijke kerken, maar ook binnen de verschillende oecumenische gremia hard nodig hebben en kunnen verrijken. Samen de Bijbel lezen en samen liturgie vieren is een hartverwarmende ervaring. Je verdiepen in elkaars tradities en specialiteiten is altijd verrassend en nuttig. Maar ook om samen in dogma's te bijten (zonder erin te stikken) is bijzonder leerzaam. Zo leren we, dat onze eigen waarheden dringend de aanvulling van anderen nodig hebben. Ik zou dit alles niet graag hebben willen missen. Naarmate ik groeide in de oecumene, ging ik steeds meer de rijkdom van het vieren van de liturgie beseffen, en de waarde van gebed en spiritualiteit.⁴²

Nu nog iets meer over de *Lima-Liturgie*. Die werd vervaardigd voor de plenaire zitting van de Commissie voor Geloof en Kerkorde in Lima (Peru) en voor het eerst gevierd op 15 januari 1982.⁴³ Vervolgens werd hij op 28 juli 1982 onder leiding van Philip Potter gevierd tijdens een bijeenkomst van het Centraal Comité van de Wereldraad in Genève. Daarna is de *Lima-Liturgie* nog slechts twee keer gebruikt tijdens een officiële vergadering van de Wereldraad, namelijk tijdens de 6e Assemblee in Vancouver (Canada 1983) en tijdens de 7e Assemblee in Canberra (Australië 1991). Canberra wordt ook wel de 'Praying Assembly' genoemd. Deze werd gehouden onder leiding van Emilio Castro, die ook een boek publiceerde over de verschillende oecumenische gebedspraktijken.⁴⁴ En was het thema van Canberra 'Kom Heilige Geest, vernieuw de hele schepping' eigenlijk niet een gebed op zichzelf? Een speciaal nummer van het kwartaalblad van de Wereldraad, dat diende

⁴² Kyriaki Fitzgerald, 'Reflections on Spirituality and Prayer', in: Thomas Best, *Faith and Order 1985-1989. The Commission Meeting at Budapest 1989*, WCC Publications, Faith and Order Paper 146, Geneva 1990, pp. 180-183.

⁴³ Max Thurian, 'The Eucharistic Liturgy of Lima', in: Max Thurian (ed.), *Ecumenical Perspectives on Baptism Eucharist and Ministry*, Appendix II, WCC Publications, Faith and Order Paper 116, Geneva 1983, pp. 225-246. Ottfried Jordahn, Rolf Christiansen, *Gottesdienstgestaltung nach der Lima-Liturgie*, Konsequenzen für den Gottesdienst gemäß der Lima-Liturgie in der Nord-Elbischen Evangelisch-Lutherischen Kirche 1984.

⁴⁴ Emilio Castro, *When we pray together*, WCC Publications, Geneva 1988.

ter voorbereiding op de Assemblee, miste evenwel precies dit punt. Het roerde het gebed nauwelijks aan.⁴⁵ In Canberra werd een boeiende preek gehouden door Jacquelyn Grant,⁴⁶ die telkens door instemmend applaus onderbroken werd.⁴⁷ Maar tijdens deze Assemblee ontstonden er ook scherpe discussies rond de vieringen. Hoe moest men nu eigenlijk omgaan met het erfgoed van de oorspronkelijke bewoners van Australië, de aboriginals, en hun cultuur? En breder: met inculturatie als zodanig? Ook werd men zich bewust van de vragen rond inclusief taalgebruik. Was het wel terecht om zoveel mogelijk vast te houden aan de oude tradities of was het juist beter de diversiteit te vieren? Helaas was het zo, dat rooms-katholieke en oosters-orthodoxe deelnemers en afgevaardigden zich buitengesloten voelden, omdat ze nu eenmaal de open uitnodiging voor het avondmaal niet konden aannemen.⁴⁸ Er bleken ook minder gedelegeerden deel te nemen aan het avondmaal dan tijdens eerdere bijeenkomsten van de Wereldraad. Al met al was dit dus de laatste keer dat de *Lima-Liturgie* officieel door de Wereldraad gevierd werd.

Vier jaar later werd een conferentie gehouden in 1995 in Bossey (Zwitserland) om de *Lima-Liturgie* te evalueren.⁴⁹ Achteraf gezien leek het gezamenlijk vieren het gevolg te zijn geweest van een blijkbaar net iets te groot enthousiasme. De *Lima-Liturgie* bleek vragen en forse kritiek opgeroepen te hebben. Was de naam zelf niet misleidend? Werd niet de indruk gewekt, dat naast BEM ook de *Lima-Liturgie* als officieel document aan de kerken was gepresenteerd? In werkelijkheid kon de *Lima-Liturgie* geen enkele aanspraak maken op enig officieel gezag, zoals duidelijk was gesteld door Max Thurian (1921-1996), een van de opstellers.⁵⁰ Was het hele gebeuren werkelijk oecumenisch in de volle zin van

⁴⁵ Lemopoulos was de enige auteur, die aan gebed refereerde. George Lemopoulos, 'Come, Holy Spirit' in: *Come Holy Spirit, Special number of The Ecumenical Revue*, Volume 41 (1989) 3, pp. 461-467.

⁴⁶ Jacquelyn Grant doceerde systematische theologie (Interdenominational Theological Union) in Atlanta.

⁴⁷ Hans-Georg Link, 'Gottesdienste in Canberra', in: *Canberra 1991. Kölner Ökumenische Beiträgen*, Nr 16, Ökumene Referat des Evangelischen Stadtkirchenverband Köln, 1991², pp. 33-37, 35.

⁴⁸ Lamparter, p. 317.

⁴⁹ Thomas F. Best, Dagmar Heller (ed.), *Eucharistic Worship in Ecumenical Contexts: The Lima-Liturgy - and Beyond*, WCC Publications, Geneva 1998.

⁵⁰ "Diese Liturgie will aber keine andere Autorität beanspruchen als die, bei einigen bedeutenden Anlässen gefeiert werden zu sein", Max Thurian (ed.), *Die Eucharistische Liturgie von Lima*, Sonderdruck aus *Ökumenische Perspektiven von Taufe, Eucharistie und Amt*, Verlag Otto Lembeck, Frankfurt am Main/Paderborn 1983, p. 1.

het woord? Frieder Schultz meende dat er een belangrijke stem ontbrak als het ging om de Lima-Liturgie en hij doelde op de stem van de kerken van de Reformatie.⁵¹ Colin Buchanan, bisschop van de Anglicaanse Engelse kerk, vond dat de vragen rond de ethiek en eucharistie meer aandacht verdienden en dat de ecclesiologische vragen moesten worden opgelost.⁵² Ook de oosters-orthodoxe kerken vonden dat de ecclesiologische problemen niet voldoende waren doordacht. Had de *Lima-Liturgie* niet veel weg van een lappendeken van verschillende (voornamelijk Westerse) tradities? En hoe zat het met de deelname van de oosters-orthodoxe kerkfamilies? In welk opzicht kon de Lima-Liturgie ook vrouwen inspireren? Werden het kerkbeeld en de ambtsopvattingen van Lima niet door bepaalde grenzen en traditionele kaders ingeperkt, ondanks alle schijnbare ruimte en openheid in de formuleringen?⁵³ In 2009 vroeg Sara Hinlicky Wilson zich zelfs bijna cynisch af of een oecumenische eucharistieviering eigenlijk niet 'dakloos' was. Want wie nam er nu echt verantwoordelijkheid voor, behalve dan een select groepje dat zich de luxe kon veroorloven om zich druk te maken over zoiets als kerkelijke eenheid?⁵⁴

Ondanks al deze discussies en overwegingen, die onvermijdelijk zijn, ben ik er zeker van dat levende liturgie en volhardend gebed onmisbaar zijn voor de toekomst van de oecumene. Het is de enige manier is om dichter bij God en bij elkaar te komen, in gehoorzaamheid aan Jezus' bede om eenheid, zoals in het dankgebed van de *Lima-Liturgie* tot uitdrukking komt:

⁵¹ Frieder Schulz, *Die Lima-Liturgie. Die ökumenische Gottesdienstordnung zu den Lima Texten. Ein Beitrag zum Verständnis und zur Urteilsbildung*, Johannes Stauda Verlag, Kassel 1983, p. 29.

⁵² Colin Buchanan, *ARCIC and Lima on Baptism and Eucharist, including the Lima Eucharistic Liturgy*, Grove Worship Series 86, Cambridge 1983, p. 16.

⁵³ Maaïke de Haardt, 'Vrouwen en Lima', in: *Kosmos en Oecumene*. Reacties op Lima, 21 (1987) Nr 1/2, pp. 42-45, 44.

⁵⁴ "Is an ecumenical Eucharist a homeless imitation of the real thing, hosted by nobody, gathering only a self-selected number of individuals who have the time, money, and luxury to worry about church unity?" Sara Hinlicky Wilson, 'Ecumenical Liturgy, Its Possibilities and Problems', in *Lutheran Forum*. 43, (2009) 2, 3-9, p. 6.

O Heer, onze God,
 wij danken u dat u ons
 door de doop verenigt
 in het lichaam van Christus,
 dat u ons vervult
 met vreugde
 in de Eucharistie.
 Leid ons naar de volle
 zichtbare eenheid van uw Kerk
 en help ons alle tekenen
 van verzoening te koesteren
 die U ons hebt vergund.
 Amen.⁵⁵

In 1993 nam ik deel aan de 5e Wereldconferentie van de Commissie voor Geloof en Kerke in Santiago de Compostela, waar *κοινωνία* het sleutelwoord was.⁵⁶ Voor het laatst, maar nu onofficieel, werd hier de *Lima-Liturgie* gevierd tijdens een officiële bijeenkomst van de Wereldraad. Het was inmiddels duidelijk dat de liturgie als zodanig niet meer officieel kon worden gebruikt, aangezien rooms-katholieke en orthodoxe deelnemers volgens hun eigen kerkelijk recht niet konden deelnemen. Het was een complex vraagstuk gebleken. In het *Conference Handbook* lezen we, dat het probleem van de eucharistische viering tijdens oecumenische bijeenkomsten door de organisatoren als een lastige kwestie werd gezien en dat zou voorlopig wel zo blijven. Eucharistische gemeenschap kan niet worden afgedwongen of opgelegd, ook al wordt het oecumenisch geduld van sommigen erdoor op de proef gesteld. Daarom zouden alle officiële vieringen voortaan zonder eucharistie

⁵⁵ "O Lord, our God, we give you thanks for uniting us by Baptism in the Body of Christ and for filling us with joy in the Eucharist. Lead us towards the full visible unity of your Church and help us to treasure all the signs of reconciliation you have granted us." Max Thurian (ed.), *Ecumenical Perspectives on Baptism, Eucharist and Ministry*, WCC Publications, Faith and Order Paper 116, Appendix II, The Eucharistic Liturgy of Lima, Geneva 1983, pp. 225-246, 246.

⁵⁶ Thomas F. Best, Günther Gassmann (ed.), *On the way to Fuller Koinonia*, WCC Publications, Faith and Order Paper 166, Geneva 1994. Günther Gassmann (ed.), *Documentary History of Faith and Order 1953-1993*, WCC Publications, Faith and order Paper 159, Geneva 1993.

zijn.⁵⁷ Om toch enigszins aan de verlangens tegemoet te komen werd er wel elke dag een viering met de *Lima-Liturgie* aangeboden, maar dan onder leiding van een protestantse of anglicaanse voorganger, die de vrijheid had de liturgie naar believen te vereenvoudigen of in te korten.⁵⁸ In Santiago stond de *Lima-Liturgie* dus feitelijk slechts open voor anglicaanse en protestantse deelnemers. Maar er waren wel plaatselijke kerken die toch alle deelnemers bleven uitnodigen voor een viering met avondmaal.

De officiële vieringen in Santiago waren inspirerend en indrukwekkend. Ik herinner me de grote kathedraal met de beroemde Botafumeiro (een gigantisch wierookvat, naar men zegt het grootste ter wereld), en dan de crypte waarin het graf van de apostel Jacobus te vinden was, die zijn naam aan deze stad gegeven heeft. Zelf was ik zo geraakt door het *Santiagogebed*, dat ik het jarenlang altijd bij me droeg.

O, God,
 heilige en
 eeuwige drie-eenheid.
 Wij bidden voor uw kerk
 in heel deze wereld.
 Heilig haar leven,
 hernieuw haar aanbidding,
 versterk haar getuigenis,
 genees haar verbroekeling,
 maak haar eenheid zichtbaar.
 Leid ons met onze broeders en zusters,
 naar gemeenschap

⁵⁷ "The question of Eucharistic worship at ecumenical meetings is at present difficult and will remain so until churches themselves arrive at a closer agreement. Eucharistic Fellowship cannot be enforced or imposed even though some are impatient. For this reason none of the services prepared by the Planning Group will be a Eucharist." *Conference Handbook*. Towards Koinonia in Faith, Life and Witness, Fifth World Conference on Faith and Order, Santiago de Compostela, WCC Publications, Geneva 1993, pp. 30-31.

⁵⁸ Thomas F. Best, Janet Crawford, Terry MacArthur, 'Worship and Bible Study, the Foundation of the Fifth World Conference on Faith and Order', in: *Mid-Stream. The Ecumenical Movement Today*, 33 (1994) 1, pp. 43-54.

*in geloof, leven en getuigenis
 zodat verenigd in één lichaam
 door de ene Geest
 wij samen mogen getuigen
 van de volmaakte eenheid
 van uw liefde
 Amen⁵⁹*

1993-2000, Oecumenisch Directorium-Ut unum sint-JDDJ-Dominus Iesus

Een belangrijke stimulans voor de oecumene was de publicatie van het *Oecumenisch Directorium* in 1993.⁶⁰ Twee jaar later verscheen de pauselijke encycliciek *Ut unum sint*, een document dat helemaal aan de oecumene is gewijd.⁶¹ Deze twee documenten vormden een grote stimulans voor de voortgang van de oecumenische samenwerking. Het is bekend dat de Zwitserse kardinaal George Cottier (1922-2016) grote invloed had op de totstandkoming van *Ut unum sint*. Het document handelt over de rooms-katholieke relaties met de verschillende oosters-orthodoxe kerken en de protestantse 'kerkelijke gemeenschappen'. *Ut unum sint* laat duidelijk zien, dat de Rooms-Katholieke Kerk (geen lid van de Wereldraad) de christelijke eenheid hoog in het vaandel heeft staan, en er wellicht serieuzer aan werkt dan veel protestanten doen. *Ut unum sint* bouwt duidelijk voort op *Unitatis Redintegratio* (21 november 1964). Paus Johannes Paulus II (1920-2005) heeft in *Ut unum sint* laten zien, hoe belangrijk en onomkeerbaar de oecumenische inzet van Vaticanum II is geweest.

⁵⁹ "God, holy and eternal Trinity, we pray for your Church in all the World. Sanctify its life, renew its worship, empower its witness, heal its divisions, make visible its unity. Lead us with our brothers and sisters towards communion in faith, life and witness so that united in one body by the one Spirit we may together witness to the perfect unity of your love. Amen."

⁶⁰ *Directory for the application of principles and norms on Ecumenism*. Pontifical Council for Promoting Christian Unity, Rome 1993.
<http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/documenti/testo-in-inglese.html>

⁶¹ https://www.vatican.va/content/john-paul-ii/en/encyclicals/documents/hf_jp-ii_enc_25051995_ut-unum-sint.html 'Ut unum sint, Over de verplichting tot oecumene', [Paus Johannes Paulus II], in: Een-twee-een. Kerkelijke documentatie, 23 (1995) 6/7, pp. 3-45.

In §2 wordt gesteld, dat de inzet voor de oecumene gedragen dient te worden door gebed en bekering. Alleen zo kunnen de herinneringen aan de fouten uit het verleden uitgezuiverd worden en dat is broodnodig. Niet minder dan zeven paragrafen gaan over het primaat van het gebed (§§21-27), waarbij naar verschillende Bijbelteksten wordt verwezen (Mt. 18:20, Joh. 17:21, Hebr. 13:8).

§24 wijst op het belang van het gebed tijdens verschillende pausbezoeken. In het tweede jaar van zijn pontificaat bad Paus Johannes Paulus II op 30 november 1979 in de Sint Gregorius Kathedraal in Constantinopel (van het oecumenisch patriarchaat) en hield daar een homilie, waarin ook hij ondanks het gebeuren in 1965, toch weer het vergeetboek opende en refereerde aan het drama van de scheiding tussen Oost en West. Maar hij sprak ook over de diepe verbondenheid tussen beide kerken, ondanks alle meningsverschillen.⁶² Ook bad hij samen met het hoofd van de Anglicaanse kerk, de aartsbisschop van Canterbury, Robert Runcie, toen ze voorgingen in een oecumenische viering in de kathedraal van Canterbury op 29 mei 1982. Maar ook bij zijn bezoeken aan Noord- en Zuid-Amerika en Afrika, aan het hoofdkantoor van de Wereldraad van Kerken (12 juni 1984), tijdens het bezoek aan Rome van patriarch Dimitrios I in de Sint-Pietersbasiliek (6 december 1987), en bij het pausbezoek aan de Scandinavische landen (1-10 juni 1989) vormden de gebedsmomenten ook voor de paus zelf een onvergetelijke ervaring.

De paragrafen §26-§27 zijn voor ons van belang, omdat ze helemaal gewijd zijn aan het oecumenische gebed. Vaticaanse teksten zijn lastig te vertalen. De erkende Nederlandse vertaling is niet erg toegankelijk. Ik vat de tekst uit §26 samen.⁶³ Daarin wordt gesteld, dat het oecumenische gebed ons helpt om de evangelische waarheid opnieuw te ontdekken. Er wordt gewezen op enkele Bijbelteksten (Mt. 23:9 en 8, en Ef. 1:5). Hoewel we van elkaar gescheiden zijn, mogen we elkaar toch in Christus ontmoeten en zo worden we gedragen door onze hoop op een toekomst van eenheid en gemeenschap. Maar daarvoor is wel een verandering van onze harten nodig: dat is een essentiële voorwaarde voor elke authentieke zoektocht naar eenheid. Die verandering (bekering) komt voort

⁶² <https://rkdocumenten.nl/toondocument/3312-de-gemeenschap-in-het-gebed-leidt-ons-tot-de-vollegemeenschap-nl/?systeemnum=3312-2>

uit gebed. Nieuwe verhoudingen, zelfverloochening en ruimhartige liefde doen het verlangen naar eenheid groeien. Laten we daarom bidden om oprechte zelfverloochening, opdat we in alle nederigheid en zachtmoedigheid anderen van dienst zijn.

In §27 staat dat bidden om eenheid niet alleen gedaan moet worden door mensen die zelf daadwerkelijk het gebrek aan eenheid onder christenen ervaren. In ieders eigen persoonlijke gebed mag de hunkerende bede om eenheid niet ontbreken. Want alleen als we er om bidden zal ons verlangen naar eenheid echt deel gaan uitmaken van de realiteit van ons leven en tot het nakomen van de verplichtingen die we zijn aangegaan. Paus Johannes Paulus heeft deze plicht tot oecumenisch engagement opnieuw willen bevestigen.

Hij stelde Maria Sagheddu (1914-1939), die haar gelofte had afgelegd bij de orde van de Trappistinnen, in dit opzicht ten voorbeeld. Aan haar moesten we ons allemaal spiegelen. Ze wijdde immers haar hele leven aan het gebed om de eenheid van de christenen. Ze was daarbij geïnspireerd door het gebed van Jezus zelf (Joh. 17). De paus noemde

⁶³ "Dank zij het gebed, de gemeenschap in gebed, kunnen wij steeds weer opnieuw ontdekken hoe waar het evangeliewoord is: *"Gij hebt maar één Vader"* (Mt. 23:9), de Vader, *Abba*, die door Christus zelf wordt aangeroepen, Hij die de enige Zoon is, één in wezen met Hem. En ook dat andere woord: *"Gij hebt maar één Meester en gij zijt allen broeders"* (Mt. 23:8). Het 'oecumenisch' gebed maakt dat fundamentele aspect zichtbaar van de broederschap in Christus, die gestorven is om de verstrooide kinderen van God te verzamelen opdat wij "door zijn kinderen te worden door Jezus Christus" (vgl. Ef. 1:5), in vollere mate het ondoorgrondelijk vaderschap van God zouden weerspiegelen, en tegelijk de waarheid omtrent de menselijke natuur waarin ieder persoonlijk en allen samen delen. Het 'oecumenisch gebed', het gebed van broeders en zusters, brengt dit alles tot uitdrukking. Juist omdat zij verdeeld zijn, *verenigen zij zich* met des te meer hoop *in Christus, waarbij zij aan Hem de toekomst toevertrouwen van hun eenheid en communio*. Het is in dit verband goed om nogmaals de leer van het Concilie aan te halen: "Wanneer de Heer Jezus zijn Vader bidt dat "allen één mogen zijn" (Joh.17:21-22) opent Hij perspectieven die voor de menselijke geest ontoegankelijk zijn, en zinspeelt Hij op een zekere gelijkheid tussen de eenheid van de goddelijke personen en de eenheid van de kinderen Gods in waarheid en liefde." De innerlijke bekering, wezenlijke voorwaarde voor alle oprechte zoeken naar eenheid, is de vrucht van het gebed, en het tot stand komen van die eenheid wordt door gebed geleid: "Uit vernieuwing van geest, zelfverloochening en onbelemmerde schenking van liefde wordt het verlangen naar eenheid geboren, tot en rijpheid gebracht. Daarom moeten wij van de Geest van God de genade afsmecken van waarachtige onthechting, van dienende nederigheid en zachtmoedigheid en van broederlijke ruimhartigheid tegenover anderen" (*Unitatis Redintegratio* 7)".

haar de 'ware hoeksteen van alle gebeden' vanwege haar innige en onvoorwaardelijke gebed om eenheid. Dit voorbeeld laat zien, dat het gebed om eenheid niet tot speciale tijden, plaatsen of bijzondere situaties beperkt mag blijven. Maria werd in 1983 zalig verklaard en staat nu bekend als de Zalige Zuster Maria Gabriella van de Eenheid.⁶⁴ De paus voegt er wel aan toe dat het gebed van Christus zelf uiteraard als het voorbeeld dient, voor iedereen, overal, altijd.

Na 30 jaar waren de oecumenische richtlijnen aan herziening toe. De volgende belangrijke oecumenische stap was de verschijning van de *Joint Declaration on the Doctrine of Justification* (JDDJ), en wel op hervormingsdag (31 oktober 1999) in het Duitse Augsburg. Na een reeks bemoedigende dialogen tussen lutheranen en rooms-katholieken, waren de Lutherse Wereldfederatie (LWF) en de Pauselijke Raad ter Bevordering van de Eenheid van Christenen het erover eens dat een gemeenschappelijke verklaring over het begrip 'rechtvaardiging' nu mogelijk was. De veroordelingen uit de 16e eeuw waren in een nieuw licht komen te staan. De lutherse rechtvaardigingsleer, zoals nu gepresenteerd in JDDJ, viel niet langer onder de veroordelingen van het Concilie van Trente en de anathema's uit de lutherse confessies waren niet langer van toepassing op de rooms-katholieke leer, zoals die nu in JDDJ stond.⁶⁵ JDDJ werd nadien ook aangenomen door de World Methodist Council op 23 juli 2006,⁶⁶ door de Anglican Consultative Council in 2016 en door de World Communion of Reformed Churches op 6 juli 2017.⁶⁷

Helaas werd op het oecumenisch enthousiasme precies in het jubileumjaar 2000 een domper gezet. Vijf jaar na *Ut unum sint* waren velen zwaar teleurgesteld door de ver-

⁶⁴ Maria Gabriella Sagheddu (1914-1939) was beïnvloed door Paul Couturier. Ze is in 1983 zalig verklaard door paus Johannes Paulus II. Martha Driscoll, *A Silent Herald of Unity: The Life of Maria Gabriella Sagheddu*. Cistercian Studies, Kalamazoo 1990.

⁶⁵ <http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/dialoghi/sezione-occidentale/luterani/dialogo/documenti-di-dialogo/1999-dichiarazione-congiunta-sulla-dottrina-della-justificazione/en.html>

⁶⁶ <https://worldmethodistcouncil.org/wmcs-statement-of-association-with-the-joint-declaration-of-the-doctrine-of-justification/>

⁶⁷ <https://evangelicalfocus.com/world/2704/the-world-communion-of-reformed-churches-joins-the-joint-declaration-on-the-doctrine-of-justification>

klaring *Dominus Iesus*.⁶⁸ Het gebed ontbreekt in dit document. Ging het daarom mis? De Oecumenische Raad van Kerken in Hongarije verklaarde bijvoorbeeld, dat *Dominus Iesus* met verbazing en verontwaardiging was ontvangen, vooral onder protestanten. Hoewel men blij was, dat de verklaring een duidelijke lijn trok tussen christelijk geloof en de in onze tijd vigerende tendensen van religieus en filosofisch pluralisme, rees er toch gerede twijfel aan de oecumenische gezindheid en zelfs aan de geloofwaardigheid van de Rooms-Katholieke Kerk. Wat betekenden de dialogen met andere christelijke tradities eigenlijk nog? Elisabeth Raiser zei, dat *Dominus Iesus* het tegenovergestelde effect bereikt had van wat oorspronkelijk bedoeld was. Konrad Raiser ging nog verder. Hij vond het zeer ernstig, dat *Dominus Iesus* op geen enkele manier rekening hield met de ontwikkelingen die in de afgelopen 40 jaar via oecumenische dialogen waren bereikt. Eugen Drewermann noemde de verklaring zelfs 'fanatiek' en 'krankzinnig'.⁶⁹ De Duitse kerkleider Manfred Koch, voorzitter van de Evangelische Kerken in Duitsland, zei dat het een stap achteruit was.⁷⁰ De Anglicaanse aartsbisschop van Canterbury, George Carey, zei het wat voorzichtiger, maar ook op niet mis te verstane wijze. Het document zou niet volledig het diepere begrip weerspiegelen, dat de afgelopen dertig jaar was bereikt door oecumenische dialoog en samenwerking.⁷¹ De Wereldraad van Kerken noemde het zelfs een 'tragedie'. Ishmael Noko, de algemeen secretaris van de Lutheran World Federation was zeer teleurgesteld, omdat er geen rekening leek te zijn gehouden met vijfendertig jaar oecumenische dialogen.⁷² Setri Nyomi, de toenmalige secretaris-generaal van de World Alliance of Reformed Churches, zei dat de verklaring zonder oecumenische gevoeligheid was opgesteld en indruiste tegen de geest van Va-

⁶⁸ Congregation for the Doctrine of the Faith, *Declaration 'Dominus Iesus' on the Unicity and salvific Universality of Jesus Christ and the Church*, 2000. https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_con_cfaith_doc_20000806_dominus-iesus_en.html

⁶⁹ <http://www.reformiert-online.net/aktuell/details.php?id=119&lg=eng>.

⁷⁰ Manfred Koch, président du Conseil des Églises évangéliques, estime que *Dominus Iesus* représente un pas en arrière pour les relations oecuméniques. <http://pascalide.fr/dominus-jesus-le-seigneur-jesus-unique-sauveur-23/>

⁷¹ Matthew W. I. Dunn, 'The CDF's Declaration Dominus Iesus' and Pope John Paul II', in: *Louvain Studies*, 36 (2012) 1, pp. 46-75, 51-52.

⁷² https://ecumenism.net/2000/09/problem_with_dominus_iesus_is_one_of_tone_not_substance.htm "The impact of these statements is more painful because they reflect a different spirit than that which we encounter in many other Lutheran-Roman Catholic relationships."

ticanum II.⁷³ De Zwitserse theoloog Hans Küng (1928-2021) maakte het nog bonter. Hij noemde de verklaring een mengeling van middeleeuwse achterlijkheid en Vaticaanse grootheidswaanzin.⁷⁴ En zo kan ik nog wel even doorgaan. Er werd zelfs gesuggereerd dat het hier om een bewuste strategie zou gaan, die bedoeld was om een rem te zetten op de groeiende oecumenische toenadering.

Waarom toch al die negatieve stemmen? Ik vraag me af of daar wel gegronde redenen voor waren en welke dan? Is *Dominus Iesus* echt zo anti-oecumenisch als velen toen dachten? Kardinaal Ratzinger, één van de ondertekenaars van de verklaring, ontkende de bezwaren tegen *Dominus Iesus* ten stelligste en paus Johannes Paulus II verdedigde hem.⁷⁵ Zelf denk ik dat deze verklaring niet in de eerste plaats bedoeld was om iets negatiefs over de oecumene te zeggen. *Dominus Iesus* gaat immers zoals de titel al aangeeft in de eerste plaats over de plaats van Jezus te midden van de wereldreligies. Dat is het eigenlijke thema van de verklaring, die zich ten principale verzet tegen het alom heersende relativisme. Dat is duidelijk de boodschap ervan. En, ja, er staat inderdaad een zinsnede in, die ongemakkelijk is ten opzichte van andere kerken. De rooms-katholieke kerk wordt hier neergezet als 'de pijler en het fundament' van de waarheid (1 Tim. 3:15), maar er wordt toegegeven dat er ook wel 'elementen van heiligheid en waarheid' buiten deze kerk te vinden zijn: in die kerkelijke gemeenschappen die niet in volle gemeenschap met de rooms-katholieke kerk leven. Het gaat om deze woorden: "Kerkelijke gemeenschappen die geen geldig bisschoppelijk ambt en geen geldig eucharistisch mysterie hebben bewaard, kunnen geen kerken in de eigenlijke zin van het woord genoemd worden. Ze staan in gemeenschap met de Katholieke Kerk, maar die gemeenschap is nog steeds 'onvolmaakt'. Niettemin zijn ze van groot belang in het heilsmysterie en essentieel voor de voortgang van het evangelie. Omdat de Heilige Geest ook in deze kerkelijke gemeenschappen werkt, hebben ze geenszins

⁷³ <http://columbanird.org/systems/wp-content/uploads/2015/04/McBrien-Richard-2001-Dominus-Iesus.pdf>

⁷⁴ "Selon Hans Küng, ce document indique que le Vatican est revenu à une période préconciliaire". <https://www.letemps.ch/societe/declaration-dominus-jesus-nen-finit-faire-vagues>.

⁷⁵ <https://www.ewtn.com/catholicism/library/answers-to-main-objections-against-dominus-iesus-10119>
<http://www.reformiert-online.net/aktuell/details.php?id=119&lg=eng>.

hun betekenis verloren."⁷⁶

Wat hier in *Dominus Iesus* staat, is evenwel helemaal niet nieuw. Hetzelfde wordt al sinds het Tweede Vaticaans Concilie zo gezegd (*Lumen Gentium* §8). In vergelijking met de concilieteksten zie ik niet, dat Dominus Iesus, een stap achteruit zou zijn. De vraag blijft dus: waarom reageerden protestanten zo heftig? Waren ze niet goed geïnformeerd of leden ze aan collectief oecumenisch geheugenverlies? Aan de andere kant rijst ook de vraag: waarom vond het Vaticaan het nodig om dit weer opnieuw ter sprake te brengen? Was het opzettelijk? Het lijkt er eerder op, dat er een wat treurige miscommunicatie binnen Vaticaanse kringen is geweest. Walter Kasper, lid van de Congregatie voor de Geloofsleer, heeft daarop gezinspeeld. Hij zei dat hij het zelf anders zou hebben aangepakt, maar dat het hem niet was gelukt om zijn eigen suggesties in de verklaring te verwerken. De tekst was zeker niet bedoeld als een alomvattende verklaring over het katholieke verstaan van de oecumenische beweging en er was volstrekt geen sprake van dat de Catholica een 'monopolie op redding' ('monopoly on salvation') zou willen claimen. Was het probleem ontstaan doordat de taal van Vaticaanse documenten nu eenmaal compleet verschilt van de taal die in de media gebezigd wordt?⁷⁷ Ik vind het echt jammer dat de kritiek van protestantse zijde toen niet wat gereserveerder is geweest, juist ter wille van de ware oecumene. Het was kardinaal Cahal Brendan Daly, emeritus aartsbisschop van Armagh (Ierland), die vroeg om zelfkritiek en opriep tot gebed. Diep, contemplatief en vaak stil gebed, omdat we "nooit mogen twijfelen aan de kracht van gebed om eenheid".⁷⁸

⁷⁶ *Dominus Iesus*, IV §16 and § 17.

⁷⁷ <http://www.reformiert-online.net/aktuell/details.php?id=119&lg=eng> Pope defends Dominus Iesus and rejects accusations of Vatican arrogance.

⁷⁸ <https://www.ewtn.com/catholicism/library/dominus-iesus-and-ecumenical-dialogue-9967> "This conversion, this self-examination, calls for prayer, deep, contemplative and often silent prayer. We must never doubt the power of prayer for unity. Prayer indeed is the means by which Christ draws us into that union of ourselves with God which is our sharing in Christ's own union with his Father and is the condition for our union with one another in Christ."

2001-2013, Charta Oecumenica en MOE

De 1e Europese Oecumenische Assemblee werd in 1989 in Bazel (Zwitserland) gehouden. Ik had het voorrecht deel te nemen aan de 2e Europese Oecumenische Assemblee in Graz (Oostenrijk, 1997). Kardinaal Vlk zei in Graz dat de politieke (Wende) (1989) in Europa ook een uitdaging was voor de Europese kerken. Het communisme had vreselijke sporen nagelaten. Nu was het tijd om er als christenen aan bij te dragen dat heel Europa een warm en hartelijk huis werd.⁷⁹ In Graz werd ook een nieuw initiatief genomen, dat in 2001 tot de *Charta Oecumenica* zou leiden (een handvest voor groeiende samenwerking tussen de kerken in Europa). Het thema van Graz was: Verzoening, gave van God en bron van nieuw leven. De Conferentie van Europese Kerken (CEC) en de Raad van Europese Bisschoppenconferenties (CCEE: Concilium Conferentiarum Episcoporum Europae) riepen de kerken en de bisschoppenconferenties op om samen te gaan werken aan een oecumenisch handvest. Deze handschoen werd inderdaad opgepakt en uiteindelijk werd de *Charta Oecumenica* op 22 april 2001 in Straatsburg aangenomen en ondertekend door metropoliet Jérémie, voorzitter van de CEC, en kardinaal Vlk, voorzitter van de CCEE.

In zijn toespraak tijdens de 3e Europese Oecumenische Assemblee in Sibiu (4-9 september 2007) heeft Sam Kobia (van 2004-2009) secretaris-generaal van de Wereldraad van Kerken), de afspraken van de *Charta Oecumenica* opnieuw nadrukkelijk ter sprake gebracht. Zeer terecht, want dit handvest is een uniek document voor de Europese kerken en hun oecumenische geschiedenis. De *Charta* bevat veel richtlijnen voor het versterken van de samenwerking tussen die kerken. Het is het allereerste document dat ooit door de Europese kerken gezamenlijk is gepubliceerd. Het bevat meer dan 25 concrete beloften waaraan de kerken beloofden zich te zullen houden.⁸⁰ Ook hier zien we weer, dat gezamenlijk oecumenisch gebed de hartslag is van alle oecumenische samenwerking,

⁷⁹ Kardinal Vlk, 'Mauer in den Herzen überwinden', in: Österreichische Katholische Presseagentur - Evangelische Pressedienst für Österreich (ed.), *Kathpres, Gemeinsamer Sonderdienst Zweite Europäische Ökumenische Versammlung 1997 (Graz)*, p. 8.

al kan het niet zonder concrete inzet en daadkracht.⁸¹ En ook hier wordt weer verwezen naar het hogepriesterlijk gebed: 'opdat zij allen één zijn' (Joh. 17:21). Als kerken trouw willen zijn aan dit gebed (gebod) van Jezus, kunnen ze niet gewoon doorgaan zoals vroeger en blijven berusten in de huidige situatie. Ze moeten ernaar streven hun onderlinge verdeeldheid te overwinnen.

Het is een zegen dat kerken veel liederen en gebeden gemeenschappelijk hebben. Natuurlijk in de eerste plaats het *Onze Vader*.⁸² Oecumenische diensten zijn een wijdverspreide praktijk geworden. De *Charta* zegt in §5: "Wij verbinden ons ertoe voor elkaar en voor de eenheid van de christenen te bidden; we willen elkaars liturgie en andere vormen van spiritualiteit leren kennen en ook leren waarderen; en we willen afstemmen op het uiteindelijke doel: eucharistische gemeenschap."⁸³ Hier zien we hoe de *Charta* niet schroomt dit pijnlijke teken van onze verdeeldheid (het gemis aan eucharistische gemeenschap) duidelijk te benoemen.⁸⁴ En iedereen weet dat dit probleem niet zomaar even op te lossen is.

⁸⁰ "We commit ourselves to follow the apostolic exhortation of the Letter to the Ephesians and persevere in seeking a common understanding of Christ's message of salvation in the Gospel (1); in the power of the Holy Spirit, to work towards the visible unity of the Church of Jesus Christ in the one faith, expressed in the mutual recognition of baptism and in Eucharistic fellowship, as well as in common witness and service (2); We commit ourselves to counteract any form of nationalism which leads to the oppression of other peoples and national minorities and to engage ourselves for non-violent resolutions (3); to strengthen the position and equal rights of women in all areas of life, and to foster partnership in church and society between women and men (4); to oppose all forms of anti-Semitism and anti-Judaism in the church and in society; to seek and intensify dialogue with our Jewish sisters and brothers at all levels (5); to conduct ourselves towards Muslims with respect; to work together with Muslims on matters of common concern (6)".

⁸¹ *Charta Oecumenica*, 2002, p. 1.

⁸² <https://www.margrietgosker.com/downloads/MargrietGoskerPublicatie0078.pdf>.

⁸³ We commit ourselves to pray for one another and for Christian unity; to learn to know and appreciate the worship and other forms of spiritual life practised by other churches; to move towards the goal of eucharistic fellowship. <https://www.ceceurope.org/wp-content/uploads/2015/07/ChartaOecumenica.pdf>.

⁸⁴ Kajsa Ahlstrand, 'The significance of the *Charta Oecumenica* today: Critical Comments from a Protestant Perspective', in: Tim Noble, Iwana Noble, Martien Brinkman, Jochen Hilberath (ed.), *Charting Churches in a Changing Europe. Charta Oecumenica and the Process of Ecumenical Encounter*, Amsterdam/New York 2006, pp. 9-15.

De *Charta* riep de Europese kerken ook op een oecumenische gebedsdag voor het behoud van de schepping in te voeren. Voor zover ik weet is dat niet gebeurd. Maar in 2015 heeft paus Franciscus wel zo'n Wereldgebedsdag voor de zorg om de schepping ingesteld en rooms-katholieken over de hele wereld aangemoedigd om te bidden voor onze wereld. Want deze wereld is het gemeenschappelijke huis, waarin we samen wonen. Zo heeft paus Franciscus deze gedachte, die de oecumenische patriarch Bartholomeus al eerder had uitgesproken, concreet aangepakt. Hetzelfde was trouwens ook al onder woorden gebracht door de onlangs overleden metropoliet John Zizioulas van Pergamon (1935-2023), die had gezegd, dat een gezamenlijke katholiek-orthodoxe gebedsdag voor het milieu een volgende stap zou betekenen in de toenadering tussen de twee kerken.⁸⁵ Wel een beetje jammer dus, dat de andere kerken niet meededen. Waren ze er bewust buiten gehouden? Dat nu ook weer niet, want kardinaal Kurt Koch kreeg opdracht contact te leggen met de Wereldraad van Kerken en andere oecumenische organisaties om ervoor te zorgen, dat alle christenen aan de Wereldgebedsdag zouden kunnen deelnemen. Koch is sinds 2010 president van de Pauselijk Raad ter Bevordering van de Eenheid van de Christenen. Deze Raad werd overigens na een reorganisatie van de curie op 19 maart 2022 opgeheven bij de invoering van de Apostolische Constitutie *Praedicate Evangelium*.⁸⁶ De taken en bevoegdheden van de raad werden toegewezen aan de nieuw ingestelde Dicasterie voor de Bevordering van de eenheid van de Christenen, waarvan Koch de eerste prefect werd.⁸⁷

Terug naar de *Charta*. Van 27-30 november 2003 vond in het mooie plaatsje Leányfalu in Hongarije een conferentie over de *Charta* plaats. In een gezamenlijk communiqué, uitgegeven door CEC en CCEE, werd benadrukt dat de *Charta* in Oost-Europa anders werd ontvangen dan in West-Europese landen. "Het Oosten draagt vandaag de dag nog steeds de littekens van de autoritaire regimes uit het verleden. Maar dankzij hun kracht en hun artistieke spiritualiteit kunnen ze wel een bijdrage van onschatbare waarde le-

⁸⁵ https://www.vatican.va/content/francesco/en/letters/2015/documents/papa-francesco_20150806_lettera-giornata-cura-creato.html.

⁸⁶ https://www.vatican.va/content/francesco/en/apost_constitutions/documents/20220319-costituzione-ap-praedicate-evangelium.html.

⁸⁷ Zo genoemd vanaf 5 juni 2022.

veren aan de vitaliteit van het christendom in onze geseculariseerde wereld."⁸⁸ Nu, ruim twintig jaar later, zouden we de *Charta* eens opnieuw moeten gaan stimuleren. Je kunt je afvragen wat de betekenis van de *Charta* in de afgelopen tijd is geweest en welke invloed de *Charta* heeft uitgeoefend. Op zichzelf genomen is de *Charta* weinig gezaghebbend. Alles hangt helemaal af van de vrijwillige inzet van de Europese kerken en de oecumenische organisaties zelf, op lokaal, regionaal en nationaal niveau. Nu heeft de CEC in 2017 een evaluatieproces naar de *Charta* gestart. Aikaterini Pekridou verzamelde namens de CEC de reacties van de kerken die de *Charta* ondertekenden. Het resultaat? Er kwamen mooie woorden in overvloed, maar kwamen ze daadwerkelijk overeen met de realiteit? De *Charta* had geen grote bekendheid verworven en was in het beste geval blijven hangen bij de kerkleiding. De *Charta* had de mensen aan de basis niet echt bereikt en zeker niet de jongeren onder hen. Misschien is de reactie van de Unie van Protestantse Kerken in Elzas/Lotharingen wel het meest veelzeggend. Men zei het te betreuren, dat de kerkleiding over het algemeen grote moeite had om de oecumenische verworvenheden en de geest van de *Charta Oecumenica* aan alle kerkleden duidelijk te maken. Dit laat vooral het kerkelijk onvermogen zien om zich een 'pedagogie van de oecumene' eigen te maken. Hoe vaak eindigen de vaak symbolische gebaren van de kerkleiding niet in oecumenische onverschilligheid of verlegenheid?⁸⁹

Naar aanleiding van de 20e verjaardag van de *Charta* in 2021 hebben kardinaal Angelo Bagnasco, president van de CCEE, en ds. Christian Krieger, voorzitter van de CEC, een gezamenlijke verklaring afgegeven, die ik nogal vaag vond.⁹⁰ Er werden wel weer mooie woorden gesproken met dank aan God voor alles wat de oecumenische beweging op wereldwijd en op lokaal niveau had bewerkstelligd, maar het is nog maar de vraag of we sindsdien enige vooruitgang hebben geboekt. Laten we bidden dat dit belangrijke en waardevolle document, waarin de Europese kerken zich hebben verbonden aan de oecu-

⁸⁸ <https://fsspx.news/en/news-events/news/hungary-european-churches-assess-diffusion-ecumenical-charter-20810> "But the strength of their spiritual vigour and their artistic and liturgical magnitude enable them to make an invaluable contribution to the vitality of Christianity, in our secularized world."

⁸⁹ https://www.ceceurope.org/wp-content/uploads/2019/02/The-local-impact-of-Charta-%C5%92cumenica_GA-1.pdf, p. 4.

⁹⁰ <https://www.ccee.eu/wp-content/uploads/sites/2/2021/04/Joint-Statement-CO-EN.pdf>

mene, niet in het vergeetboek raakt, maar opnieuw onder de aandacht wordt gebracht, in gehoorzaamheid aan Gods gebod.

Nu wil ik nog iets zeggen over de ambtskwestie, die mij al zo lang bezighoudt. Voor mij persoonlijk waren de jaren 2009-2012 een zeer interessante periode. Ik was in die tijd lid van de dogmatische studiegroep van de CPCE (Communion of Protestant Churches in Europe) die zich boog over ambt, ordinatie en episkope (*Ministry, Ordination, Episkope*, afgekort: MOE).⁹¹ We bediscussieerden de protestantse visie op ambt, ordinatie en episkope en zetten die op papier. De resultaten van onze studie werden aanvaard door de Assemblee van Florence (20-25 september 2012) en die van Basel (2018). In 2021 is een 2e druk van MOE verschenen.⁹² Ook dit soort werk is van vitaal oecumenisch belang voor de kerken. Het heeft ongetwijfeld zijn weerslag gehad op de Protestantse Kerk in Nederland, waar op dit moment een ontwikkeling gaande is om de roeping tot het geordineerde ambt na jarenlange verwaarlozing weer te gaan bevorderen en onderbouwen. Sterker nog, de PKN heeft onlangs de term 'ordinatie' geïntroduceerd, wat tot voor kort in onze kerk ongebruikelijk was,⁹³ hoewel Calvijn de term al in zijn *Institutie* gebruikte⁹⁴ en ook de Lutheranen deze term regelmatig bezigen. In februari 2023 verscheen een uitgave van het blad *Protestant* (vakblad voor werkers in de PKN), dat geheel aan het thema 'roeping' is gewijd. Op het voorblad staat de tekst: "Roeping: niet alleen een vraag, ook een belofte." Ik ben daar blij mee.

⁹¹ Redactieleden (2009-2011): Martin Friedrich, CPCE (secretaris), Margriet Gosker (Protestantse kerk in Nederland), Paul Henke (CPCE), Martin Hirzel (Schweizerischer Evangelischer Kirchenbund), Ulrich Körtner (Evangelische Kirche A. u. H.B. in Oostenrijk), Sven Oppegard (Den Norske Kirke), Harvey Richardson (Methodist Church in Britain (voorzitter). We ontmoetten elkaar 13-15 maart 2009 in Berlin-Spandau, 17-21 september 2009 in Berlin en in 2010 in Wenen.

⁹² Mario Fischer, Martin Friedrich (ed.), *Leuenberg Texts 13: Amt, Ordination, Episkope und Theologische Ausbildung. Ministry, ordination, episkopé and theological education*. Evangelische Verlagsanstalt, Leipzig 2021².

⁹³ Margriet Gosker, 'Ambt in verandering. Geroepen en gezonden in theologisch en oecumenisch perspectief', in: *Kerk en Theologie*, 73 (2022) 1, pp. 8-23. *Geroepen en gezonden. Ambt en diversiteit in de Protestantse Kerk in Nederland*. Rapport van de werkgroep ambt, 21 december 2020.

⁹⁴ Johannes Calvijn, *Institutie*, boek 4, hoofdstuk III, §16. Het ordineren komt bij Calvijn voor in verband met de handoplegging, die ook bij ouderlingen en diakenen plaats kon vinden. Wie geordineerd wordt is niet meer eigen meester, maar aan God en de kerk tot dienstbaarheid toegewezen.

2013-2020, oecumenisch herdenken van 500 jaar Reformatie

In 2015 zijn veel kerken begonnen met de voorbereidingen voor het Reformatiejaar 2016-2017.⁹⁵ Zou het mogelijk zijn en was er bereidheid om de Reformatie in oecumenisch perspectief te herijken? Zouden we als protestanten en rooms-katholieken dit jubileum in gezamenlijkheid kunnen vieren? Ja, dat konden we en dat hebben we gedaan, al waren er natuurlijk ook tegenstemmen. In Nederland mocht ik het Reformatiejaar voor de Protestantse Kerk in Nederland organiseren en ik werkte daarbij nauw samen met Karla Boersma, die de organisatie van het Reformatiejaar voor Refo500 op zich had genomen.⁹⁶ We zijn erin geslaagd om het Reformatiejaar (ook wel 'Lutherjaar' genoemd, maar meestal niet door calvinisten) op een beslist oecumenische manier te organiseren, omdat we ervan overtuigd waren dat dit onze oecumenische taak was.

Natuurlijk waren we ons ook bewust van sommige duistere aspecten van de Reformatie en de Contrareformatie. Dus de vraag rees: vieren of herdenken? In mijn ogen kon er nauwelijks sprake zijn van feestelijke vieringen.⁹⁷ Het leek zelfs ongepast. In het besef dat protestanten en rooms-katholieken de afgelopen vijfhonderd jaar hun eigen wegen zijn gegaan, moesten we onze fouten betreuren en schuld belijden. Daarom kon vijfhonderd jaar Reformatie ook niet onbeschoornd feestelijk gevierd worden⁹⁸ Alle kerkscheuringen bleken precies het tegenovergestelde te hebben opgeleverd van wat de Reformatie had bedoeld te zijn: een echte reformatie van de hele kerk. Het is duidelijk dat Luther en de

⁹⁵ Margriet Gosker, 'Erős vár a mi Istenünk. 500 Years of Protestantism in the Netherlands in Ecumenical Perspective', in: *Sárospataki Füzetek*, 21 (2017) 2, pp. 29-44.

⁹⁶ Refo500 is een project van een Nederlandse stichting, waaraan veel partners uit binnen- en buitenland meedoen. REFORC <https://reforc.com/about/our-mission/> REFORC ziet in de vroegmoderne periode (ca. 1400-ca. 1700) een essentiële overgangperiode, die voor de Europese en mondiale geschiedenis een blijvende relevantie heeft.

⁹⁷ M. Gosker, '500 Jahre Protestantismus in den Niederlanden', in: Hans-Georg Link and Dorothea Sattler (ed.), *Zeit der Versöhnung*, Vanden hoeck & Ruprecht, Göttingen, 2017, pp. 88-93, 91. F. Trento, '500 Jahre Reformation sind kein Grund zum Feiern.' <https://www.kath.ch/newsd/500-jahre-reformation-sind-kein-grund-zum-feiern/> (9th Augustus, 2017)

⁹⁸ G. Bausenhardt, 'Feiern oder begehen? Eine katholische Perspektive auf 1517/2017', in: *Ökumenische Rundschau*, 61 (2012) 1, pp. 6-22. V. Leppin, '2017 ein Jubiläum', in: *Ökumenische Rundschau*, 61 (2012) 1, pp. 23-35, 23.

andere grote hervormers de kerk niet wilden scheuren. Ze wilden gewoon vernieuwing, verfrissing. Ze wilden de kerk 'resetten', zoals we vandaag zouden zeggen. Luther wilde de kerk 'katholieker' maken.⁹⁹

Ik ben dankbaar dat we voor het eerst in de geschiedenis het eeuwfeest van de Reformatie oecumenisch konden herdenken. Zeer behulpzaam daarbij was het wijdverspreide document *Van conflict naar gemeenschap*. Het was bestemd voor de gemeenschappelijke luthers-katholieke herdenking van de Reformatie in 2017, maar het document verscheen al in 2013.¹⁰⁰ Het stelt: wat in het verleden is gebeurd, kan niet meer worden veranderd, maar wat we ons van het verleden herinneren en hoe het wordt herinnerd, dat kan na verloop van tijd inderdaad veranderen. Herinnering maakt het verleden tot heden. Terwijl het verleden zelf onveranderlijk is, is de aanwezigheid van het verleden in het heden veranderlijk.¹⁰¹ En zo is het. We kunnen nu geen andere geschiedenis gaan vertellen, maar we kunnen diezelfde geschiedenis wel anders vertellen. En dat is precies wat we moeten doen. Het Reformatiejubileum 2017 was anders dan bij de voorgaande Reformatie-eeuwfeesten een echt oecumenisch gebeuren

Het is ook vermeldenswaard dat paus Franciscus in 2018 tijdens de zeventigste verjaardag van de Wereldraad van Kerken in Genève zijn waardering uitsprak voor het werk van de Wereldraad en bij die gelegenheid het begrip 'vergeving' naar voren bracht. "In de Bijbel betekent zeventig jaar een aanzienlijke tijdspanne, en dat is een teken van Gods zegen. Maar zeventig is ook het getal dat ons herinnert aan twee belangrijke passages in het evangelie. In Mt.18:22 gebiedt de Heer ons om elkaar niet slechts zeven keer te ver-

⁹⁹ J. Vercammen, toenmalig Aartsbisschop van de Oud-Katholiek Kerk in Nederland tijdens een Summer School van de Protestantse Theologische Universiteit, die plaats vond in het Dominicaans Klooster in Huissen, 11 juli 2017.

¹⁰⁰ *Common Prayer. From Conflict to Communion: Lutheran - Catholic Common Commemoration of the Reformation in 2017*. Text by the Liturgical Task Force of the Lutheran Roman Catholic Commission on Unity.

¹⁰¹ *From Conflict to Communion. Lutheran - Catholic Common Commemoration of the Reformation in 2017. Report of the Lutheran Roman Catholic Commission on Unity*, Leipzig, 2013, II, §16. "What happened in the past cannot be changed, but what is remembered of the past and how it is remembered can, with the passage of time, indeed change. Remembrance makes the past present. While the past itself is unalterable, the presence of the past in the present is alterable".

geven, maar 'zeventig keer zeven keer'. Dat betekent niet dat er een limiet aan vergeving gesteld wordt. Integendeel, het opent wijde horizons van onuitputtelijke vergeving.¹⁰² Na eeuwen van conflicten stelt deze naastenliefde ons nu in staat om samen te komen als broeders en zusters, in vrede en vol dankbaarheid jegens God onze Vader.¹⁰³

2020-2022, de 11e Assemblee van de Wereldraad van Kerken in Karlsruhe

Op 4 december 2020 verscheen een nieuw document van de Pauselijke Raad ter bevordering van de eenheid van de christenen met oecumenische richtlijnen, getiteld: *De bisschop en de eenheid van de christenen: een oecumenisch vademecum*.¹⁰⁴ Het is gebaseerd op *Unitatis Redintegratio*, het *Oecumenisch Directorium* en *Ut unum sint*. De paragrafen 6-19 gaan over het belang van het gebed om eenheid met andere christenen, en het gebed voor de noden van de wereld. In dit document staat het bisschopsambt centraal. Waarom? Omdat in de visie van het Vaticaan het bisschopsambt gezien wordt als een dienst (centrum) van eenheid binnen het eigen bisdom en ook binnen de lokale en de universele kerk.¹⁰⁵ Ik vraag me alleen wel af of hier niet het gevaar loert van een oprukkend klerikalisme in de oecumenische beweging? Zijn we in de afgelopen jaren niet veel belangrijke bijdragen van leken kwijtgeraakt? Om nog maar niet te spreken van de inzet van talloze enthousiaste gelovigen, die in de jaren tachtig van de vorige eeuw zo belangrijk was? Laten we ons eens afvragen wat we daaraan kunnen doen?

Ik had het voorrecht deel te mogen nemen aan de 11e Assemblee van de Wereldraad van Kerken in Karlsruhe (31 augustus-8 september 2022). De dagelijkse vieringen waren goed voorbereid, vroom en spiritueel. De vieringen hadden elke dag een eigen thema,

¹⁰² "That number, of course, does not serve as a limit, but opens up a vast horizon; it does not quantify justice, but serves as the measure of a charity capable of infinite forgiveness".

¹⁰³ https://www.vatican.va/content/francesco/en/speeches/2018/june/documents/papa-francesco_20180621_pellegrinaggio-ginevra.html. Met dank aan Marcel Sarot.

¹⁰⁴ <https://press.vatican.va/content/salastampa/en/bollettino/pubblico/2020/12/04/201205a.html>

¹⁰⁵ In 1993 verscheen: oecumenische richtlijnen voor pastoraal werk: *The ecumenical Dimension in the Formation of those engaged in Pastoral Work*. <http://www.christianunity.va/content/unitacristiani/en/documenti/en.html>

dat weer ontleend was aan het hoofdthema van de Assemblee: 'De liefde van Christus drijft ons'. De slotviering was zeer indrukwekkend en vol geestkracht. Dit raakte de harten van de ongeveer 4000 deelnemers, onder wie veel jonge mensen. We hadden elke dag ochtend- middag- en avondgebeden en Bijbelstudies. De ochtendgebeden bestonden uit een caleidoscoop van bijdragen uit verschillende kerktradities, de middaggebeden en avondgebeden werden telkens door één specifieke kerktraditie voorbereid. We hebben gebeden dat de liefde van Christus ons ertoe zou aanzetten om goed voor de schepping te zorgen en elkaar met liefde te omringen. We hebben gebeden dat we ons geloof, onze gaven, en onze compassie met elkaar zouden delen en dat God ons zou helpen om trouwe getuigen te zijn. Wat zou de wereld daarvan kunnen veranderen. We waren een echte 'gebedsgemeenschap'.¹⁰⁶

De Assemblee werd echter toch wel overschaduwd door de aanwezigheid van rampen en conflicten: de Covid19-crisis, economisch onrecht, honger, armoede en oorlog. En dat niet alleen wereldwijd, maar ook vlakbij, in Midden-Europa. Ik hoopte dat er een dagelijks gebed voor Oekraïne zou zijn.¹⁰⁷ Dat heb ik gemist. Er waren genoeg gebeden en klaagzangen vol verdriet, waarin veel onrecht werd veroordeeld, maar waar het precies voor was, was allemaal niet duidelijk. Een van de redenen kan zijn geweest dat alles natuurlijk al lang van tevoren was voorbereid en geprint. Dat bevordert de spontaniteit nu eenmaal niet. Maar was er wellicht nog een andere reden? Wilde men verontwaardiging voorkomen? Door specifieke namen of regio's te noemen, kunnen anderen zich immers al gauw buitengesloten voelen. De Assemblee richtte haar pijlen niet speciaal op de Russisch-orthodoxe kerk, maar drong er wel bij alle kerken in Rusland en Oekraïne op aan zich duidelijk uit te spreken tegen de Russische aanvalsoorlog. Ik vraag me af wat Desmond Tutu - als hij nog geleefd had - tijdens de Assemblee gezegd zou hebben. Zou hij een schorsing van de Russisch-Orthodoxe Kerk hebben bepleit of gesteund?¹⁰⁸

¹⁰⁶ "Die 11. Vollversammlung wird eine 'betende Vollversammlung sein'". WCC Publications, *Textbuch Ökumenischer Rat der Kirchen, 11. Vollversammlung, Karlsruhe, Deutschland 2022*, p. 13.

¹⁰⁷ *Oasis of peace. Spiritual Life Resources. Oase des Friedens: Gottesdienstbuch. Oasis de paix: Ressources pour la vie spirituelle, Oasis de Paz: Recursos para la vida espiritual*, WCC Publications, Geneva 2022. Preface, p. IX.

¹⁰⁸ Eddy van der Borcht, Jacob Meiring, 'Geen genoeg nemen met een 'gemakkelijke' verzoening. Wat zou Desmond Tutu gezegd hebben in Karlsruhe?', in: *Tussen Ruimte* (2022) 3, pp. 29-34.

Tijdens een evaluatiebijeenkomst van de Nederlandse delegatie in Karlsruhe werd ons gevraagd wat iedereen het meest memorabel vond. Wat was de kostbaarste herinnering om vanuit Karlsruhe mee naar Nederland te nemen? De antwoorden waren unaniem. De ontmoetingen met mensen van over de hele wereld en vooral de dagelijkse vieringen hadden op ons allemaal de meeste indruk gemaakt. Tijdens een sessie in Nederland (Utrecht, 15 oktober 2022) werd ook duidelijk dat de Nederlandse delegatie nog geen strategische plannen voor de toekomst heeft ontwikkeld. Hopelijk gaan we daar wel mee aan de slag.¹⁰⁹ Ik heb daar in Utrecht gezegd dat we moeten blijven werken met de oecumenische richtlijnen van de *Charta Oecumenica*, omdat deze *Charta* zich richt op onze eigen specifieke Europese situatie. Het lijkt soms of we in Nederlanden te veel in segmenten denken, zonder een breder oecumenisch perspectief. Het gaat dan meer om 'onderweg zijn' dan om het bereiken van een doel: zoals een Nederlands oecumenisch document ook heeft gesteld: 'Het doel is de weg'.¹¹⁰

In zijn toespraak (2 september 2022) tot de Assemblee wist kardinaal Koch te melden, dat verschillende dicasterieën (afdelingen) van de Romeinse curie en andere katholieke organisaties met de Wereldraad van Kerken samenwerken en hij noemde speciaal de gezamenlijke voorbereiding van de teksten voor de week van gebed om de eenheid van de christenen.¹¹² Jammer genoeg heb ik in Karlsruhe nauwelijks nieuwe oecumenische ontwikkelingen gezien of gehoord. Eerlijk gezegd lijkt het erop, dat we in de tijden van Lima, Vancouver, Canberra en Santiago al verder waren dan nu. Ik denk dat het de hoogste tijd is om veel meer jonge mensen in West-Europa te winnen voor de oecumene en ook veel meer gewone gelovigen, zodat het niet allemaal van theologen afhangt. En er zou veel gewonnen zijn als er meer aandacht kwam voor de sacramentele dimensie van de kerk.

¹⁰⁹ Wim Houtman, 'De les van Karlsruhe; Meer vieren, minder vergaderen', in: *Nederlands Dagblad* 15 oktober 2022, p. 14.

¹¹⁰ <https://www.raadvankerken.nl/files/2020/01/Het-doel-is-de-weg-2008.pdf>.

¹¹¹ <https://www.raadvankerken.nl/files/2020/01/Het-doel-is-de-weg-2008.pdf>.

¹¹² Address of Cardinal Kurt Koch, Dicastery for Promoting Christian Unity, at the 11th Assembly of the World Council of Churches in Karlsruhe (Germany), 2022.

Conclusie

Alles overziende concludeer ik dat er de afgelopen decennia enorm veel oecumenisch werk en theologische arbeid is verricht. Sinds het Tweede Vaticaans Concilie begon een nieuwe periode, waarbij ik zelf meer dan veertig jaar actief betrokken mocht zijn. Was het een reis door de woestijn? Veel van mijn collega's in alle kerken dachten - en denken nog steeds - dat mijn oecumenisch engagement slechts een soort persoonlijke hobby is. BEM is bijna vergeten en de *Lima-liturgie* wordt niet meer gebruikt. Maar het gebed om eenheid staat nog altijd centraal in de oecumenische beweging, zoals *Ut unum sint* bevestigt. In 2020 werd het *Oecumenisch Directorium* opnieuw onder de aandacht gebracht. De *Gemeenschappelijke Verklaring over de rechtvaardigingsleer* werd opnieuw bevestigd in het *Notre Dame Consultation Statement* (29 maart 2019) en daarmee werd ook benadrukt dat de boodschap van Gods genade in onze tijd dringend nodig is.¹¹³

Het stof dat na de publicatie van *Dominus Iesus* is opgewaaid, is inmiddels weer neergedaald. De *Charta Oecumenica* werd met groot enthousiasme ontvangen, maar het is niet echt duidelijk hoe dit nu precies verder uitpakt. Ik denk dat het nu - na Bazel, Graz en Sibiu - en 25 jaar verder tijd is voor een vierde Europese Oecumenische Assemblee, waar de *Charta Oecumenica* nieuw leven kan worden ingeblazen.

Mijn werk voor MOE (Ministry, Ordination en Episkope)), dat ik deed voor de Leuenberg (GEKE, CPCE), was wel heel vruchtbaar, althans voor de Protestantse Kerk in Nederland. Het zou interessant zijn om te onderzoeken of dit ook voor andere kerken geldt. Het Reformatiejaar heeft protestanten en rooms-katholieken wel dichterbij elkaar gebracht, maar heeft het nieuwe oecumenische initiatieven opgeleverd? Na al die jaren ben ik me ervan bewust dat ik tot een groep oude oecumenische 'hazen' behoor, en lang-

¹¹³ "We re-affirm the basic truths of the doctrine of justification which are expressed in JDDJ, emphasising that the message of God's grace is powerful and urgently needed in our time. We commit ourselves to communicate this message to people of our time in meaningful and relevant ways through our common witness and service." https://www.anglicancommunion.org/media/460306/ecumenism_joint-declaration_2019_en.pdf

zamerhand weet ik wel zo'n beetje hoe de 'hazen' lopen! Maar gelukkig begint elke nieuwe generatie haar eigen oecumenische pelgrimstocht. Elke nieuwe generatie heeft haar eigen manier van denken, doen en bidden. Zullen ze onze oecumenische pelgrimstocht voortzetten op de manier waarop we begonnen zijn? Zal de nieuwe generatie onder leiding van de Heilige Geest nieuwe wegen vinden? Ik ben een vriend van allen die de Heer dienen, inclusief alle komende generaties. Ik hoop en bid dat alle vrienden en volgelingen van Jezus Christus, onze Heer, zullen blijven bijdragen aan de visie van zichtbare eenheid.

Personalia

Dr. Margriet Gosker is emeritus predikant van de Protestantse Kerk in Nederland en gaf als projectmanager van de Protestantse Kerk van 2015-2017 op vrijwillige basis leiding aan de invulling van het Reformatiejubileum. Zij is gespecialiseerd in de oecumenische discussie.

Dr. Hannah Nováková is geestelijk verzorger (met remonstrantse zending) bij de krijgsmacht en als uit Tsjechië afkomstige theoloog en historica expert op het gebied van religie en conflict in Midden- en Oost-Europa.

Rev. Fyodor Raychynets is hoofd van de afdeling theologie van het Ukrainian Evangelical Theological Seminary in Kiev. Hij doet als theoloog uit de Baptistische traditie aan de Vrije Universiteit Amsterdam onderzoek naar het gebruik van de Schrift in de politieke conflicten in Oekraïne, vanaf de Maidanrevolutie van 2014 tot de oorlog nu. In zijn werk als theoloog en pastor staat hij op het snijvlak van kerk en maatschappij in Oekraïne.

Prof. dr. Marcel Sarot is voorzitter van de Katholieke Vereniging voor Oecumene en hoogleraar fundamentele theologie aan de School of Catholic Theology van Tilburg University. Hij verricht onderzoek over een breed scala aan thema's binnen de godsdienstwijsbegeerte, fundamentele theologie, dogmatiek en oecumenica.

Prof. dr. Peter-Ben Smit is hoogleraar contextuele bijbelinterpretatie aan de Vrije Universiteit Amsterdam en bijzonder hoogleraar Oude Katholieke Kerkstructuren aan de Universiteit Utrecht. Hij verricht onderzoek over een breed scala aan thema's binnen de vakgebieden Nieuwe Testament, kerkgeschiedenis en Systematische Theologie/Oecumenica.

Prof. dr. Klaas Spronk is hoogleraar Oude Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit en co-directeur van het Centrum voor Contextuele Bijbelinterpretatie. In zijn onderzoek is geweld in en op basis van de Bijbel een centraal thema.

Colofon

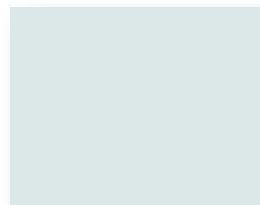
Perspectief is het Digitale Oecumenisch Theologische Tijdschrift (DOTT) van de Katholieke Vereniging voor Oecumene. ISSN 2588-9354

Perspectief wordt gekenmerkt door een drievoudige doelstelling:

- Reflectie** Perspectief biedt een platform van theologische reflectie op de vragen die in de oecumenische beweging leven. Ze biedt daartoe bijdragen van experts uit verschillende denominaties.
- Ruimte** Perspectief wil de ruimte zoeken en tonen waarin het oecumenisch gesprek vruchtbaar wordt. Het beoogt daarmee nieuwe perspectieven voor de toekomst van de oecumenische beweging te ontsluiten.
- Jongeren** Perspectief biedt jonge oecumenici de mogelijkheid te reflecteren op opgedane oecumenische ervaring en deze te laten weerklinken binnen de oecumenische beweging.

Perspectief verschijnt viermaal per jaar, en is gratis als digitaal tijdschrift te bekijken op de website van de Katholieke Vereniging voor Oecumene, of als PDF te downloaden. De eindredactie en de vormgeving worden verzorgd door het bureau van de Katholieke Vereniging voor Oecumene.

- Nieuwsbrief** Indien u op de hoogte gehouden wilt worden van de activiteiten van Perspectief kunt u zich voor de nieuwsbrief hier aanmelden.
- Steunen** U kunt ons steunen door lid of donateur van onze vereniging te worden, of door een eenmalige bijdrage, zie hiervoor onze website. De Katholieke Vereniging voor Oecumene is ANBI goedgekeurd.
- Redactie** Prof.dr. Dorottya Nagy, prof.dr. Marcel Sarot, prof.dr. Karim Schelkens, dr. Arnold Smeets, prof. dr. Peter-Ben Smit, dr. Fokke Wouda.

Meld mij aan voor de Nieuwsbrief van Perspectief

Perspectief wordt uitgegeven door de
Katholieke Vereniging voor Oecumene
www.oecumene.nl

